

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Friesland onder Napoleon: De betekenis van Friese identiteit in het verzet tegen napoleontisch bestuur in Friesland, 1806-1813

Meindertsma, Jens

Citation

Meindertsma, J. (2025). *Friesland onder Napoleon: De betekenis van Friese identiteit in het verzet tegen napoleontisch bestuur in Friesland, 1806-1813*.

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [License to inclusion and publication of a Bachelor or Master Thesis, 2023](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/4258063>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Friesland onder Napoleon

De betekenis van Friese identiteit in het verzet tegen napoleontisch bestuur in
Friesland, 1806-1813

Jens Meindersma

S4533801

J.meindersma.2@umail.leidenuniv.nl

MA scriptie

Dr. L. J. Verheijen

23 juni 2025

16100 woorden

Dankwoord

Deze masterscriptie heb ik met erg veel plezier geschreven. Mijn passie voor geschiedenis heb ik geërfd van mijn beide Friese pake's en daarom wil ik de bezegeling van mijn master in het verre Leiden opdragen aan hen beiden. Verder wil ik Bart Verheijen in het bijzonder bedanken voor zijn waardevolle adviezen en kritiek tijdens het begeleiden van mijn scriptieproces, evenals voor zijn enthousiasme voor mijn onderwerp.

Inhoudsopgave

Inleiding.....	4
Hoofdstuk 1: De Friese identiteit.....	10
1.1 De oorsprong van de Friezen.....	12
1.2 De Friese Vrijheid.....	13
1.3 Friesland en de Nassau's.....	14
1.4 De achttiende eeuw.....	16
Hoofdstuk 2: Koninkrijk Holland.....	21
2.1 Lodewijk Napoleon in Nederland.....	21
2.2 Federalisme.....	23
2.3 Orangisme.....	24
2.4 Conscriptie.....	25
2.5 Economische onvrede.....	28
2.6 De Engelse invasie.....	30
Hoofdstuk 3: De inlijving.....	32
3.1 Nederland bij het Keizerrijk.....	32
3.2 Bestuurlijke hervormingen.....	33
3.3 Censuur.....	35
3.4 Conscriptie.....	36
3.5 Woede tegen ambtenaren.....	38
3.6 Vlugschriften en orangisme.....	41
Conclusie.....	44
Bronnen en literatuur.....	48

Voorbladillustratie: Job (Jacques Marie Gaston Onfroy de Breville), *De jonge Napoleon Bonaparte aan het studeren aan de militaire academie in Brienne-le-Chateau*, uit *Bonaparte* van Georges Montorgueil, Parijs: Bolvin & Cie, 1910, p. 7.

https://nl.wikipedia.org/wiki/Bestand:Napoléon_à_Brienne.jpg.

Inleiding

In december 1794 begon een dusdanig strenge winter in Europa waardoor de grote rivieren dichtgevroren waren, de Waddenzee begon dicht te vriezen en hele dorpen bedolven waren onder de sneeuw. Deze barre omstandigheden zorgden ervoor dat een maand later, in januari 1795, het nieuws van de vlucht van de stadhouder vertraagd aankwam in Leeuwarden. Pas op 27 januari vernam de Statenvergadering dat de stadhouder Willem V op 18 januari in Scheveningen op een schip naar Engeland was gestapt. Toevalligerwijs bracht een schaatser vanuit Kampen een exemplaar van de *Amsterdamsche Extra Courant* naar Leeuwarden. De Friese Staten besloten gelijk een delegatie naar Den Haag te sturen om met de Fransen te onderhandelen over een wapenstilstand. De vier leden van de aristocratische delegatie waren R. L. van Andringa Kempnaer, E. S. G. J. van Burmania Rengers, W. A. van Haren en de jurist van de Staten Petrus Wierdsma. Op 3 februari kwamen zij aan in Zwolle, waar de Franse legers en de patriotse generaal H. W. Daendels wachtten op het moment dat zij Friesland konden betreden zodra de dooi had ingezet. Daendels liet de heren niet verder reizen en bracht ze zelfs voor de patriotten van Kampen waar hen een vernederend onthaal stond te wachten. De zware delegatie van Friese orangistische bestuurders werd de les gelezen en gedwongen te beloven zich niet te verzetten tegen de komende revolutie in Friesland.¹

Deze mislukte missie om te onderhandelen over een wapenstilstand betekende het begin van het einde van de Friese autonomie zoals zij deze gekend had. In de jaren na 1795 voltrok de revolutie zich en werd Nederland in 1798 een instabiel politiek geheel. In 1806 werd het omgesmolten tot het Koninkrijk Holland van Lodewijk Napoleon en in 1810 verloor het haar volledige soevereiniteit aan de Franse Keizer Napoleon Bonaparte. De onstuimige ontwikkeling van de Nederlandse natiestaat tussen 1795 en pakweg 1815 betekende voor het altijd aan autonomie gehechte Friesland dat het zich als provincie van Nederland zou laten besturen, in plaats van zelf de teugels vast te hebben als belangrijk gewest van de Republiek.

De historiografie van de Bataafs-Franse tijd

De Bataafs-Franse tijd heeft de afgelopen twee decennia een herwaardering ondergaan, zeker als het gaat om de duiding van het ontstaan van de Nederlandse natiestaat. In 2004 bracht Niek van Sas het toonaangevende werk *De metamorfose van Nederland* uit, waarin hij beschrijft hoe het Nederlandse Ancien Régime plaats maakte voor het moderne geünificeerde Nederland in

¹ Jacques Kuiper, *Een revolutie ontrafeld: Politiek in Friesland 1795-1798*, (Franeker: Van Wijnen, 2002): 24-25, 28-29.

de periode 1750 tot 1900. Het zwaartepunt van Van Sas' these ligt in de Bataafs-Franse tijd van 1795 tot 1813. Rond 1800 spreekt Van Sas over de nationalisering van de revolutie, wat slaat op de depolitisering van het vaderlands gevoel en de verzoening van oudere tegenstanders. Dit vaderlands gevoel zou ten tijde van het Koninkrijk Holland en later de inlijving bij het Keizerrijk meer vorm en diepte hebben gekregen als gevolg van de Franse aanwezigheid. In 1813 konden Oranje en zijn volgelingen hier zodanig gebruik van maken door momentum te creëren en het Soeverein vorstendom der Verenigde Nederlanden te constitueren.²

In het jaar 2000 schreef Johan Joor zijn proefschrift *De adelaar en het lam*. Hierin presenteert hij een zeer uitgebreide archiefstudie op basis van de Franse en Nederlandse napoleontische archieven van de jaren 1806-1810. Joor heeft onderzoek gedaan naar soorten verzet, het karakter van verzet en de frequentie van verzet in zowel het Koninkrijk Holland als in de Nederlandse departementen in het Franse Keizerrijk. Van verzet tegen het Franse bestuur werd lang niet gesproken. Doorgaans was het beeld van Nederland dat het zich zonder al te veel tegenwerking liet onderwerpen door de Fransen. De *Gedenkstukken der Algemeene Geschiedenis van Nederland van 1795 tot 1840* die Herman Theodoor Colenbrander publiceerde aan het begin van de twintigste eeuw droegen hieraan bij. Hierdoor heeft Joor met zijn studie een zeer belangrijke bijdrage geleverd aan het historiografische debat over napoleontisch Nederland en is er een opleving van onderzoek naar Nederland in deze periode ontstaan. Joor concludeert dat er wel degelijk sprake was van veel verzet in Nederland, maar evenwel koppelt hij dit niet aan het identiteitsvraagstuk.³ Zodoende blijft zijn uitstekende archiefstudie niet geïntegreerd in het debat over de Nederlandse identiteit zoals dat tot 2000 werd gevoerd door Van Sas, en ook Wyger Velema en Frans Grijzenhout.⁴

Toen de Bataafse Republiek in 1806 werd opgeheven en Napoleon zijn jongere broer Lodewijk de troon van Koninkrijk Holland schonk waren de Nederlanders in eerste instantie niet ontevreden, zo stelt ook Remieg Aerts in zijn hoofdstuk in *Een land van kleine gebaren*. Velen waren 'revolutiemoe', anderen pragmatisch, maar de komst van de buitenlandse koning werd doorgaans goed ontvangen. Na de onrustige jaren waarin de Bataafse Republiek haar nationale identiteit probeerde te schetsen, was duidelijkheid en rust meer dan welkom. Aristocraten namen posities aan in het nieuwe koninkrijk en Lodewijk deed zich voor als een

² Niek van Sas, *De metamorfose van Nederland: Van oude orde naar moderniteit 1750-1900*, (Amsterdam: Amsterdam University Press, 345-46).

³ Johan Joor, *De adelaar en het lam: Onrust, opruiing, en onwilligheid in Nederland ten tijde van het Koninkrijk Holland en de Inlijving bij het Franse Keizerrijk*,

⁴ Zie voor een overzicht van de drie auteurs over politiek en cultuur rond het jaar 1800: *Het Bataafse experiment: Politiek en cultuur rond het jaar 1800*, red. Frans Grijzenhout, Niek van Sas en Wyger Velema (Nijmegen: Vantilt, 2013).

nationaal boegbeeld. Toch eindigde de regeerperiode van Lodewijk in eentje met verzet waarbij de economische achteruitgang en wezenconscriptie als katalysatoren optraden. Met de invasie van Walcheren door de Engelsen bereikte dit verzet een hoogtepunt en greep Napoleon in door Nederland in te lijven bij zijn Keizerrijk. Onder Napoleon nam het verzet toe als gevolg van de onvrede jegens de Franse soldaten, de economische malaise en als belangrijkste de invoering van dienstplicht. Aan het einde van Napoleons regime verloor Napoleon zelfs de loyaliteit van zijn aristocratische ambtenaren met de invoering van de Gardes d'Honneur. Aerts benadrukt dat over nationalisme nog niet gesproken kan worden, omdat begrippen als 'vaderland' en 'natie' vaak nog vanuit een lokale context begrepen werden. Volgens Aerts was de gedeelde ervaring van het 'Fransche juk' belangrijk voor het toch wel bestaande eenheidsgevoel in 1813.⁵

Bart Verheijen gaat nog een stap verder en beschrijft in zijn proefschrift *Nederland onder Napoleon* hoe in het verzet tegen de Fransen de partijstrijd zich verder ontwikkelt en de hier dus wel degelijk een diepere politieke betekenis aan hangt. Aan de hand van Joors archiefstudie laat Verheijen zien dat het verzet tegen de Franse bezetter van nationale aard werd door een gedeeld opkomend anti-Frans sentiment. Verheijen beschrijft welke afslagen de partijtegenstellingen namen ten tijde van het Koninkrijk Holland, van de Inlijving en van Napoleons terugtocht uit Rusland. Het verzet tegen de Fransen nam na januari 1813 een nationaal karakter aan en nam een onafhankelijkheidsideaal aan. Van dit ideaal werd Oranje de personificatie waardoor in 1813 de Nederlandse bevolking onder regie van Gijsbert Karel van Hogendorp, Willem Frederik als koning verwelkomde.⁶

Nadenken over de Friese identiteit

Aan de vooravond van de Bataafse omwenteling was Friesland een van de gewesten waar de bevolking zich in de eerste plaats Fries voelde. Een rijk historisch besef maar ook een eigen taal en cultuur waren hiervan de oorzaak.⁷ In het historiografisch debat over de ontwikkeling van het Nederlandse nationale idee onder de Franse bezetting bestaat nog geen specifieke casus over Friesland, ondanks dat het opmerkelijk is dat een regio met zo'n uitgesproken identiteitsbesef zich in 1813 bij het Koninkrijk van Willem I voegt. Jacques Kuiper schreef in 2002 het proefschrift *Een revolutie ontrafeld* over politiek in Friesland tussen 1795 en 1798.

⁵ Remieg Aerts, "Een staat in verbouwing: Van republiek naar constitutioneel koninkrijk, 1780 – 1848," in *Land van kleine gebaren: Een politieke geschiedenis van Nederland 1780 – 1990*, red. Remieg Aerts, Herman de Liagre Böhl, Piet de Rooy en Henk te Velde (Amsterdam: Sun, 2007): 57-60.

⁶ Bart Verheijen, *Nederland onder Napoleon: Partijstrijd en natievorming 1801-1813*, (Dissertatie, Radboud Universiteit, 2017): 255-58.

⁷ Phillipus Breuker, *Opkomst en bloei van het Friese nationalisme, 1740-1875* (Leeuwarden: Wijdemeer, 2014): 28.

Kuiper merkt op dat in Friesland meer dan in andere gewesten sprake was van een ‘sterk historisch natiebesef.’ In de jaren van de Bataafse Revolutie stuitte vooral in Friesland de nationaliseringspogingen op verzet.⁸

Kuiper haalt in zijn inleiding een opmerking uit een bundel over de Overijsselse patriottentijd aan:

‘In het verleden bleef het gezichtsveld van grote groepen mensen beperkt tot de vrij directe omgeving. Het leefkader was het eigen dorp, de eigen stad, soms het eigen gewest, en historisch gezien pas zeer recent en slecht tot op zekere hoogte, de natie. Het is van belang dit kleinschalige verleden te reconstrueren, zonder het overigens van een groter geheel te isoleren.’⁹

Verder stelt Kuiper dat het particularistische staatsbestel van de Republiek en de verdeelde soevereiniteit over gewesten, kwartieren en steden zich goed leent voor studies op onder andere microniveau, maar ook zeker op regionaal niveau.¹⁰ Er is nog geen studie over Friesland in de Franse tijd, ondanks dat ook Martijn van der Burg in zijn recente studie *Napoleonic governance in the Netherlands and Northwest Germany* het belang van de vergelijking tussen verschillende regio’s in het Franse Keizerrijk benadrukt.¹¹

Vraagstelling en verdere inbedding

In lijn van de voorgaande besproken studies zal deze masterscriptie de studie naar Friesland onder Napoleon beschrijven. Op basis van de archiefstudie van Joor zal ik pogen de Friese casus met een bredere historische context te benaderen om het verzet tegen de Franse autoriteiten te koppelen aan het identiteitsvraagstuk. Een verdiepende analyse van het Friese perspectief kan niet alleen nieuwe inzichten bieden betreffende de ontwikkeling van de Friese en Nederlandse identiteit, maar ook regionale verschillen tijdens de Bataafs-Franse tijd blootleggen. De onderzoeksvraag die in deze masterscriptie behandeld zal worden luidt: wat is de betekenis van de Friese identiteit in het verzet tegen napoleontisch bestuur in Friesland tussen 1806 en 1813? Identiteit zal benaderd worden zoals historicus Willem Frijhoff dit

⁸ Kuiper, *Een revolutie ontrafeld*, 19-20.

⁹ Ibidem, 19; Zie voor de originele publicatie van de quote: M. A. M. Franken en R. M. Kemperink, *Herstel, hervorming of behoud? Tien Overijsselse steden in de patriottentijd, 1780-1787*, (Zwolle: Waanders, 1984): 22.

¹⁰ Kuiper, *Een revolutie ontrafeld*, 19.

¹¹ Zie: Martijn van der Burg, *Napoleonic governance in the Netherlands and Northwest Germany: Conquest, incorporation, and integration*, (Heerlen: Palgrave Macmillan, 2021).

beschrijft in zijn stuk “Identiteit en identiteitsbesef”: een proces van verbeelding, benoeming en herkenning, dat hand in hand gaat met de ondervraging en receptie van dat beeld.¹² In de Franse Tijd was dit proces vooral in de ban van een sterk historisch besef.

Om deze vraag te beantwoorden zal ik de archiefstudie van Joor als leidraad nemen. Joor heeft gepoogd alle bronnen betreffende onrust in Nederland tussen 1806 en 1813 te documenteren, ik zal de bronnen met betrekking op Friesland nader bestuderen en hierbij de vraag van Friese identiteit explicieter naar voren brengen. Over het bronnengebruik naar de studie van het napoleontisch bestuur heeft in de jaren negentig van de twintigste eeuw een belangrijk debat plaatsgevonden tussen de historici Michael Broers en Stuart Woolf. Beiden zijn representanten van de school van de New Napoleonic History, die de betekenis van de Napoleontische tijd willen laten zien door regio's centraal te stellen. Hierbij verschuift het perspectief over de werking van het Keizerrijk in Parijs, en weg van de persoon Napoleon, naar lokale en regionale verschillen en spanningen. Het debat tussen beide historici besloeg de vraag welke archieven hierbij het belangrijkste zijn om de implementatie van het napoleontische bestuur te duiden. Broers, auteur van het standaardwerk *Europe under Napoleon*,¹³ is voorstander van het gebruik van de archieven van politie en justitie, omdat de macht van de Franse autoriteiten in de perifere delen van het keizerrijk berustte op repressie. Woolf, auteur van *Napoleon's integration of Europe*,¹⁴ ziet de invloed van lokaal civiel bestuur groter. Volgens Woolf hadden de prefecten in de lokale departementen relatief veel invloed op de centrale overheid in Parijs. Verder stelt Woolf dat om de implementatie van napoleontisch bestuur te begrijpen er niet alleen vanuit het oog van de bestuurders gekeken moet worden, maar juist ook vanuit het perspectief van de ontvangers van dit bestuur. Er was grote diversiteit in reacties op deze implementatie die afhankelijk waren van verschillende factoren waaronder locatie, wat nog een argument is voor de studie naar napoleontisch bestuur op regionaal niveau.¹⁵ Voor deze studie naar Friesland worden zowel de archieven van het ministerie van Politie en Justitie gebruikt als die van Binnenlandse Zaken. Hierbij kunnen bronnen uit verschillende archieven aan elkaar gekoppeld worden om nieuwe inzichten te verwerven over de integratie van napoleontisch bestuur. Belangrijk om te benoemen is dat ten tijde van het

¹² Willem Frijhoff, “Identiteit en identiteitsbesef: De historicus en de spanning tussen verbeelding, benoeming en herkenning.” In *BMNG. Low countries historical review* 107, nr. 4 (1992), 614-634. Zie ook: Verheijen, *Nederland onder Napoleon*, 19.

¹³ Michael Broers, *Europe under Napoleon 1799-1815*, (Londen: Arnold, 1996).

¹⁴ Stuart Woolf, *Napoleon's integration of Europe*, (Londen: Routledge, 1992).

¹⁵ Stuart Woolf, “Napoleon and Europe revisited,” in *Modern & contemporary France* 8, nr. 4 (2000): 472-74.

Koninkrijk Holland de lokale besturen dan wel de politiemacht niet direct verbonden waren aan de centrale regering in Parijs, maar aan die van Koning Lodewijk.

Hiernaast worden de *Gedenkstukken der Algemeene Geschiedenis van Nederland van 1795 tot 1840* van Colenbrander geraadpleegd. Deze uitgebreide bronnenset bevat correspondentie tussen bestuurders van verschillende departementen en ministeries die een belangrijke aanvulling zijn op de bronnen uit de archieven. De incidenten die beschreven worden in de bronnen uit de archieven van de politie, landdrosten en prefecten kunnen gekoppeld worden aan de correspondentie van hogere ambtenaren die te vinden is in de Gedenkstukken van Colenbrander.

De opzet van deze masterscriptie zal er als volgt uitzien. In het eerste hoofdstuk wordt een lange aanloop genomen door de Friese geschiedenis vanaf de middeleeuwen te behandelen. De weg naar het Friese historisch besef van de achttiende eeuw wordt gedetailleerd besproken om te begrijpen in welke context de Friese identiteit zich ontwikkeld heeft en welke elementen hiervan nog een belangrijke rol spelen in de achttiende eeuw. Vervolgens zal de periodisering van de studie de structuur bepalen. De cesuren die de strekking van deze scriptie bepalen zijn de constituering van het Koninkrijk Holland in 1806, de Inlijving bij het Keizerrijk in 1810 en vervolgens het einde van het napoleontische regime. Hoofdstuk twee zal dus de periode van het Koninkrijk Holland (1806 – 1810) onder Lodewijk Napoleon beslaan, waarin de ontvangst van het Franse bestuur en de eerste vormen van verzet tegen Frans bestuur in Friesland besproken zullen worden. In hoofdstuk drie is de Inlijving bij het Franse Keizerrijk (1810 – 1813) het regime dat besproken wordt. Hier komt aan bod hoe het Franse regime zich nestelt in Friesland, zowel letterlijk in de vorm van de komst van Franse ambtenaren, als figuurlijk door de bestuurlijke hervormingen naar Franse principes.

Gezien het tijdsbestek waarin de masterscriptie geschreven is zijn er een aantal beperkingen. Zo zal er minder aandacht zijn voor de relatie tussen de Friese aristocratie en het Franse bestuur. Om hier diepgaand onderzoek naar te doen zouden andere archieven geraadpleegd moeten worden. Wel zijn er bronnen geraadpleegd waarin de Friese elite voorkomt uit bijvoorbeeld de Gedenkstukken van Colenbrander, maar de Friese elite zal grotendeels aan de hand van secundaire literatuur besproken worden. Verder is het raadplegen van sommige bronnen waar Joor of Verheijen naar verwijzen onmogelijk geweest omdat deze in het archief in Parijs liggen. In deze gevallen is de beschrijving van een bron in de tekst van Joor of Verheijen gebruikt.

1. De Friese identiteit

In dit hoofdstuk wordt de Friese volksidentiteit in chronologische volgorde beschreven. De chronologische structuur is nodig om te begrijpen hoe de veranderlijke idee van Friesland en de Friese bevolking verschillend ingezet werden door de naar zeggenschap strevende burgerij en de stadhouder met zijn elite. Al sinds de dertiende eeuw wordt bijvoorbeeld de Friese vrijheidslegende ingezet, en betwist, in de strijd tussen Holland en Friesland om het gezag over de Friese gebieden.¹⁶ Hoewel de Friese volksidentiteit geen statisch fenomeen is blijven verschillende thema's telkens weer opduiken, maar met een ander doel. In 1781 noemde Joan Derk van der Capellen tot den Pol in zijn pamflet *Aan het Volk van Nederland* de 'vryheidminnende Friesen' als voorzaten van de Prins van Oranje.¹⁷ De betekenis was hier echter zeer verschillend: de Overijsselse jonker sprak de stadhouder op zijn despotische bestuur. Ook later, tijdens de Franse bezetting van Friesland, zal de Friese vrijheid terugkeren als thema.

Uiteindelijk moet dit hoofdstuk de kaders van de Friese identiteit bieden in de jaren 1806 tot en met 1813, om hiermee de betekenis van deze identiteit in het verzet tegen de Fransen te duiden. Door de ontwikkeling van de idee van de Friese volksidentiteit in de achttiende eeuw te beschrijven kan begrepen worden hoe deze van gedaante verwisselt na 1798, wanneer Friesland haar autonomie verliest aan de natiestaat Nederland. Zoals veel volksidentiteiten een metamorfose ondergingen na de cesuur die de napoleontische tijd is geweest, onderging de Friese deze ook.

Belangrijk is de definitie van het verschijnsel dat hier besproken wordt. Phillipus Breuker schrijft in zijn *Opkomst en bloei van het Friese nationalisme, 1740-1875* dat het Friese nationalisme van na 1700 zich langs twee lijnen ontwikkelt in de achttiende eeuw, namelijk die van de prinsgezinden en staatsgezinden i.e. het stadhouderlijk hof en de verlichte burgerij.¹⁸ Van daadwerkelijk nationalisme komt het nog niet. Pas na het ontstaan van het Koninkrijk der Nederlanden onder Willem I ontwikkelt er een ideologische constructie om het volk van de Friezen. Volgens Breuker een 'imagined community', naar het concept van Benedict Anderson.¹⁹ In dit eerste hoofdstuk zal blijken dat hier in de achttiende eeuw ook al sprake van was.

¹⁶ A. Janse, "Graaf Willem II van Holland en de Friese vrijheidslegende," in *Negen eeuwen Friesland – Holland: Geschiedenis van een haat-liefdeverhouding*, red. Ph. H. Breuker en A. Janse (Zutphen: Walburg Pers, 1997): 77.

¹⁷ Joan Derk van der Capellen tot den Pol, *Aan het Volk van Nederland* (1781): 134. Via DBNL: https://www.dbnl.org/tekst/cape004aanv01_01/cape004aanv01_01_0014.php.

¹⁸ Breuker, *Friese nationalisme*, 47.

¹⁹ Ibidem, 89.

Niek van Sas stelt in zijn *De metamorfose van Nederland* dat het Nederlandse vaderlandse besef zich ontwikkelde in de jaren 1770, dit gepolitiseerd werd in de jaren 1780 en dit na 1800 een verzoenend maar ideologisch nationalisme kon worden.²⁰ In lijn hiervan zou ik wat betreft het Friese volk ook pleitten voor de beschrijving van verschillende lagen in de ontwikkeling van dit besef, in de Friese casus werd het ook door de verschillende groepen verschillend gepolitiseerd. Het besef van het Friese volk was namelijk tamelijk gelijk en berustte op dezelfde elementen. Dit besef of deze identiteit was dan enkelvoudig, doordat het in dienst trad van de verschillende politieke doelen kreeg het wel verschillende betekenissen. Hierin zien we het onderdeel van het proces dat Frijhoff beschrijft, namelijk de voortdurende ondervraging en receptie van dit fenomeen. Deze masterscriptie bekommert zich om de betekenis die deze identiteit kreeg als element in het verzet tegen Napoleontisch bestuur in Friesland. Van belang voor deze scriptie is de ontwikkeling die het doormaakt in de Napoleontische jaren.

In *Een revolutie ontrafeld* spreekt Jacques Kuiper over een historisch geïnspireerd natiebesef. Kuiper gebruikt de term natie omdat de Friese identiteit sterk gekoppeld was aan het federale staatsbestel van Friesland.²¹ Ook Breuker noemt dat het Friese nationalisme zijn kracht ontleende aan het federalisme.²² Hier valt iets voor te zeggen, zeker omdat Friesland het enige gewest in de Republiek was waar men zich op de eerste plaats Fries voelde, in tegenstelling tot in de andere gewesten waar men zich eerder Amsterdammer of Leidenaar voelde dan Hollander.²³ Maar om te spreken van een natie lijkt mij te vroegtijdig, zeker in een periode waarin een Nederlandse vaderlandsliefde ontwikkeld werd. Het geeft wel het unicum en de complexiteit van het Friese geval aan.

Natievorming is complex en gelaagd. Niet alleen zien we rond de jaren 1800 een politieke activering van natiebesef, maar ook in culturele varianten. Zo spreekt Herder aan het einde van de achttiende eeuw over het de unieke ‘volksgeist’ van volken. Zijn kritiek op de verlichting, die cultuur bestudeerde als een universeel fenomeen met verschillen als uitzonderingen, was dat deze uitzonderingen juist de essentie waren van cultuur. Verschillende taal, geschiedenis, recht en volksaard werden het fundament van de identiteit van een volk, de volksgeist.²⁴

²⁰ Van Sas, *Metamorfose*, 74.

²¹ Kuiper, *Een revolutie ontrafeld*, 20.

²² Breuker, *Friese nationalisme*, 29.

²³ Ibidem, 28.

²⁴ Joep Leerssen, *National Thought in Europe: A Cultural History* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2018): 105-109.

1.1 De oorsprong van de Friezen

Net als vele volkeren heeft ook het Friese volk een ontstaansgeschiedenis. In het geval van de Friezen zijn niet alleen de verhalen over de herkomst van het volk belangrijk, maar ook de leeftijd ervan. Het Friese volk werd in de achttiende eeuw als een oeroud Duits volk beschouwd dat al sinds het jaar 450 in het (deels) zelfde gebied leefde. Ik zeg deels, omdat het voormalige ‘Magna Frisia’ waarschijnlijk van de Schelde tot de Wezer strekte en dus een groter gebied omvatte.²⁵ De term Magna Frisia lijkt echter een uitvinding uit de late negentiende eeuw. Over deze periode kan op basis van archeologische vondsten weinig met zekerheid gezegd worden over de daadwerkelijke structuren en omvang van de Friese koninkrijken, maar voor het achttiende-eeuwse idee over de leeftijd van het Friese volk maakt dit weinig verschil.

Rond het jaar 800 zouden de Friezen onder leiding van Magnus Forteman naar Rome zijn getrokken. Dit deden zij samen met Karel de Grote, wiens broer Paus Leo III door de bewoners van Rome was verminkt en beledigd. In de verovering van Rome speelden de Friezen zo’n belangrijke rol dat Karel de Grote Magnus het Karelsprivilege geschonken zou hebben. Dit privilege zou Friesland het recht hebben gegeven hun eigen rechtsregels te schrijven en te voeren. Doorgaans wordt het verhaal van Magnus Forteman bestempeld als sage waarvan de historiciteit lastig te bepalen is. Het is wel te herleiden dat de Friezen privileges hebben gekregen van een Frankische vorst in negende eeuw, maar het daadwerkelijke Karelsprivilege dat de Friezen hun vrijheid schonk lijkt niet te hebben bestaan. Deze legende kan worden beschouwd als een variant op de vele Karellegendes waarin een plaats voor de Friezen is vrijgemaakt.²⁶ Echter, in het rijk van Karel de Grote liet hij doorgaans traditionele rechtsgebruiken optekenen, maar in Friesland dook in deze periode vlak na 800 de Lex Frisionum op. Dit waren deels voorchristelijke rechtsregels, waardoor dit unieke Friese recht ouder is dan andere rechtsteksten uit deze tijd die bewaard zijn gebleven.²⁷ In andere woorden lijkt er wel sprake te zijn geweest van een heuse Friese autonomie.

²⁵ Douwe Kooistra, “Koninkrijken rond de Noordzee,” in *Frieslands verleden: De Friezen en hun geschiedenis in vijftig verhalen*, red. Douwe Kooistra, Erik Betten, Pieter Anko de Vries (Gorredijk: Bornmeer, 2012): 43-45.

²⁶ Zie voor een uitgebreide beschrijving van de bronnen waar deze traditie uit lijkt te zijn ontstaan: Janse, “Friese vrijheidslegende,” 78-79.

²⁷ Paul Noomen, “De macht van kerk en koning,” in *Frieslands verleden: De Friezen en hun geschiedenis in vijftig verhalen*, red. Douwe Kooistra, Erik Betten, Pieter Anko de Vries (Gorredijk: Bornmeer, 2012): 60-61.

1.2 De Friese Vrijheid

Naast een mythische Friese vrijheid bestaat er ook een periode die wordt geduid als de Friese Vrijheid. Hoewel dit twee verschillende fenomenen zijn, zijn deze inherent aan elkaar verbonden. De Friese Vrijheid slaat op de periode in de late middeleeuwen waarin de heersers in de toenmalige Friese gebieden een relatieve vrijheid genoten, zij waren namelijk niet onderworpen aan graven van de koning of keizer. Er was sprake van een soort republikeinse staatsinrichting. De connectie met het Karelsprivilege is dat deze mythe werd aangehaald om deze vrijheid te legitimeren.²⁸ Dit is ook wanneer de eeuwige haat-liefde relatie met Holland zich ontvouwde. Telkens doken nieuwe conflicten op tussen Hollanders of Saksen en Friezen om de heerschappij over de Friese landen en werd het Karelsprivilege betwist.²⁹

De Friese vrijheid slaat op de periode 1250 tot 1498 voor Westerlauwers Friesland, Friesland ten westen van de rivier de Lauwers en grotendeels het huidige Friesland, en 1100 tot 1464 voor Oost-Friesland, wat tegenwoordig het Duitse gelijknamige gebied en Noord-Groningen betreft. In deze periode was men zich vrij bewust van de unieke positie die Friesland had, elders in Europa nam de macht van graven namelijk juist toe. De term Friese Vrijheid is dan ook niet een later toegekende naam, maar een eigentijdse benoeming.³⁰

Zonder verzeild te raken in de complexe politieke structuren in de Friese gebieden in deze periode moeten er toch een aantal belangrijke dingen genoemd worden. Zo was er geen sprake van een geünificeerd Friesland. Er was geen eens sprake van een Friesland. Wel waren er verschillende kleine Friese republiekjes die we ‘landgemeenten’ noemen, met namen die nu weer te vinden zijn als je naar de kaart van huidige Friese gemeenten kijkt. Deze landgemeenten bestonden uit delen die weer uit dorpen of parochies bestonden. Ze vormden zichzelf, zonder erkenning van bovenaf en waren hierdoor ook erg veranderlijk. Dit kon omdat een landgemeente niet per se een begrepsd gebied aangaf, maar eerder een bepaalde groep mensen. Hetgeen dat het meest op een pan-Fries vereniging heeft geleken is het verbond van de Opstalsboom. Hier zijn in de eerste helft van de dertiende eeuw en tijdens de korte periode van 1323 tot 1327 jaarlijks op de dinsdag van de pinksterweek bijeenkomsten geweest tussen afgevaardigden van de landgemeenten. In de eerste helft van de dertiende eeuw ging het alleen om Oostfriezen, in deze tweede periode waren hier ook Friezen uit Westerlauwers Friesland

²⁸ Oebele Vries, “Schildverheffing van vrijheid en recht,” in *Frieslands verleden: De Friezen en hun geschiedenis in vijftig verhalen*, red. Douwe Kooistra, Erik Betten, Pieter Anko de Vries (Gorredijk: Bornmeer, 2012): 99.

²⁹ Janse, “Friese vrijheidslegende,” 77.

³⁰ Oebele Vries, “De Friese Vrijheid,” in *Frieslands verleden: De Friezen en hun geschiedenis in vijftig verhalen*, red. Douwe Kooistra, Erik Betten, Pieter Anko de Vries (Gorredijk: Bornmeer, 2012): 94-95.

bij. Hier werden verbonden tegen vijanden gesloten, rechtsregels geschreven en recht gesproken.³¹ Hoewel dit een uniek en fascinerend verschijnsel is geweest, heeft het niet geleid tot een geünificeerd Friesland in deze tijd. Wel is het tekenend voor de Friese Vrijheid.³² De Opstalsboom, zo zal nog blijken, is voor sommige partijen een belangrijk aspect voor de Friese identiteitsvorming geworden.

1.3 Friesland en de Nassau's

Ondanks dat Friesland en Holland in de personele unie van Karel V meer met elkaar te maken kregen, hadden zij weinig oog voor elkaar en waren de gewesten vooral met hun interne zaken bezig. Deze 'relatie' had zijn status vooral te danken aan het politieke isolationisme van Friesland. Friesland trok pas naar de andere Nederlandse gewesten toe na de Beeldenstorm in 1566. Tijdens de opstand zijn er veel verschillen geweest tussen Friesland en Holland. Friesland was ten tijde van het begin van de opstand nog overwegend katholiek, terwijl in het radicale Holland katholieke erediensten al verboden werden. Ook was de Unie van Utrecht van 1579 een van de eerste momenten dat in Friesland de discussie over het opgeven van een deel van haar soevereiniteit startte. Een teken van verzoening moet het wel geweest zijn, net als het aannemen van Willem van Oranje als stadhouder. Hiermee is de band tussen Friesland en Holland, maar ook tussen Friesland en de rest van de Nederlanden tot op heden onlosmakelijk.³³

Na de dood van Willem van Oranje kregen de Nederlandse gewesten twee stadhouders. Willems zoon Maurits werd stadhouder van Holland en Zeeland, en Willems neef Willem Lodewijk van Friesland en later ook Groningen en Drenthe. De Friezen waren over het algemeen erg blij met een eigen stadhouder, omdat ze hiermee tegenwicht tegen het rijke machtige Holland konden bieden. De rivaliteit was nog niet verloren.³⁴ Wel werd Friesland door het ongunstige verloop van de oorlog financieel en militair afhankelijk van het rijke Holland, dat ook de internationale betrekkingen begon te voeren. Ondanks deze steun deed zich de enigszins paradoxale verslechterende politieke verhouding tussen Friesland en Holland voor door verschillende belangen van de gewesten. Willem Lodewijk heeft zich gedurende zijn stadhouderschap ingezet deze verhouding te verbeteren.³⁵

³¹ Ibidem, 94-98.

³² Vries, "Schildverheffing van vrijheid en recht," 99.

³³ Joop Koopmans, "Friesland en Holland: samen of apart in opstand?," in *Negen eeuwen Friesland – Holland: Geschiedenis van een haat-liefdeverhouding*, red. Ph. H. Breuker en A. Janse (Zutphen: Walburg Pers, 1997): 142-143.

³⁴ Pieter Anko de Vries, "De hofcultuur in Leeuwarden," in *Frieslands verleden: De Friezen en hun geschiedenis in vijftig verhalen*, red. Douwe Kooistra, Erik Betten, Pieter Anko de Vries (Gorredijk: Bornmeer, 2012): 165-166.

³⁵ Koopmans, "Friesland en Holland," 143-144.

Vanaf 1584 hebben de Friezen dus naast hun eigen stadhouder ook hun ‘eigen’ Oranje. In de geschiedschrijving staan de Oranjes die Friesland dienen dan ook bekend als de Friese Nassau’s. Ondanks hun Duitse afkomst worden zij in de collectieve herinnering toch geadopteerd als echte Friezen, wat te maken heeft gehad met hun goede reputatie in Friesland. Friesland is dan ook het enige gewest in de Nederlanden geweest dat geen stadhouderloos tijdperk heeft gekend. De liefde voor de Oranjes in Friesland begon ook al bij Willem Lodewijk. Zijn bijnaam ‘Us Heit’ (Onze Vader) heeft hij later verdiend aan zijn verdiensten als veldheer in de tachtigjarige oorlog, aan zijn inzet voor de welvaart en cultuur van Friesland, maar ook zijn bijdrage aan de onderhandelingen over het Twaalfjarig Bestand. Zo heeft hij een grote bijdrage geleverd aan de oprichting van de Friese academie in 1585, de universiteit in Franeker. De Oranjes en de universiteit zullen dan ook tot 1795 met elkaar verbonden blijven.³⁶

Nadat Willem Lodewijk kinderloos stierf kozen de Friese Staten voor zijn broer Ernst Casimir, in plaats van voor prins Maurits. Hiermee koos Friesland weer voor een eigen Oranje en werd de lijn Van Nassau-Dietz nu de zogenoemde lijn van Oranje Nassau’s.³⁷ Door opnieuw voor een aparte stadhouder te kiezen, kozen de Friezen niet alleen voor onafhankelijkheid van Holland, maar werd de Friese geschiedenis van de komende ca. honderdvijftig jaar onlosmakelijk verbonden met de Oranjes. Dat betekent niet dat hun aanwezigheid altijd vanzelfsprekend was. De Friese politieke structuren waren complex en de Friese adel probeerde de macht en invloed van de stadhouder altijd te beperken ten gunste van hun eigen macht en invloed. Toch lukte het de Oranjes om hun macht aan het Friese hof te consolideren via onder andere het politieke spel.³⁸ Het Friese volk was over het algemeen wel altijd Oranjegezind, meer dan in de rest van de in 1588 opgerichte Republiek. Hier kwam bijvoorbeeld de renaissancistische oorsprongsmythe over koning Friso goed van pas. Dit fictieve verhaal over de in Indië geboren Friso die het Friese volk zou hebben gesticht werd gekoppeld aan de Oranjes. Het is geen wonder dat de Friese Oranjes op den duur de naam Friso gingen dragen.³⁹

1.4 De achttiende eeuw

In Friesland lag het recht om de Staten te kiezen bij de grondbezitters. Doordat een aantal adellijke families hun grond- en daarmee stembezit flink uit kon breiden in de tweede helft van

³⁶ Sytse Jan van der Molen, *Oorsprong en geschiedenis van de Friezen* (Amsterdam: Elsevier, 1981): 181-188.

³⁷ Ibidem, 188.

³⁸ De Vries, “De hofcultuur in Leeuwarden,” 168-169.

³⁹ Bijvoorbeeld stadhouder Johan Willem Friso en zijn zoon Willem IV, die Willem Karel Hendrik Friso heette. Zie hierover: Breuker, *Friese nationalisme*, 49.

de zeventiende eeuw ontstond er in Friesland een patronagestelsel waarbij de grietmannen van de grietenijen zichzelf een volmacht schonken op Landdagen. Zo waren ook de Friese Staten en bijna het voltallige Friese bestuur in handen van een aantal aristocratische families.⁴⁰ In tegenstelling tot bijvoorbeeld in Holland, waar de regenten van de burgerij aanzienlijke macht genoten. Deze op den duur ouderwetse politieke verhoudingen zijn later dan ook een belangrijk onderdeel van de moeilijkheden waar de Friezen na 1795 mee worstelden. In een Frans politierapport uit 1807 worden de Friese aristocraten beschreven als ‘trotse Friezen die vasthouden aan federalisme en de onafhankelijkheid van de aristocratie.’⁴¹ Hieruit valt op te maken dat de aristocratische verhoudingen diepgeworteld waren in de Friese bestuurscultuur.

De macht van de stadhouder was echter niet te verwaarlozen. Deze nam ook alsmaar toe. Op papier was hij in dienst van de Staten, in praktijk had hij zijn eigen agenda. Hoewel zijn bevoegdheden beperkt waren en veel van zijn ondernemingen goedgekeurd moesten worden door de Staten, kon hij veel invloed uitoefenen. Hij stelde bijvoorbeeld de magistraten in negen van de elf steden aan en schonk deze ambten vaak aan vertrouwelingen uit het grietmannenmilieu. Hiermee kon de stadhouder zijn macht in de Friese Staten consolideren. De macht van de stadhouder nam af in Friesland na 1747 toen hij naar Den Haag vertrok om erfstadhouder van alle Nederlandse gewesten te worden.⁴²

In de achttiende eeuw komt de verlichting tot een apotheose. Dit betekende dat er een naar zeggenschap strevende burgerij opkwam, ook in Friesland. De relatie tussen stadhouder, adel en burgerij was bijzonder in Friesland. Stadhouder Willem Karel Hendrik Friso zat stevig in het zadel, hij beheerste namelijk de Friese Staten, maar wist ook tegenwicht te bieden tegen de verlichte burgerij. Hij zorgde er namelijk voor net zo verlicht te zijn als deze burgerij.⁴³ Dit resulteerde in een strijd om wie de Friese identiteit bepaalde. Met propaganda probeerden vanaf de jaren 1740 zowel de prinsgezinden als de staatsgezinden de betekenis van de Friese identiteit in te vullen en te politiseren.

In 1741 bracht Willem van Haren zijn Epos *Friso* uit. Een stuk politieke propaganda om de positie van stadhouder Willem Karel Hendrik Friso te versterken. Zoals hierboven al genoemd was de naam Friso die de Oranjes droegen niet met toeval gegeven. In deze epos kwamen een aantal herkenbare elementen terug: de ouderdom van het Friese volk, de plaats

⁴⁰ Hotso Spanninga, “Friesland in de nadagen van het Ancien Régime,” in *Geschiedenis van Friesland, 1750-1995*, red. Johan Frieswijk, Jo. Huizinga, Lammert Jansma en Yme Kuiper (Amsterdam: Boom, 1998): 21-23.

⁴¹ Herman Theodoor Colenbrander, *Gedenkstukken der Algemeene Geschiedenis van Nederland van 1795 tot 1840*, deel V: 376.

⁴² Spanninga, “Friesland in de nadagen van het Ancien Régime,” 24-25.

⁴³ Breuker, *Friese nationalisme*, 48.

waar dit volk woonde en de vrijheden en privileges die Karel de Grote hen geschonken had. Dit is geen toeval maar zorgvuldig gecreëerd narratief dat de Oranjes als nazaten van de stichter van het Friese volk weerspiegelde. Ook allesbehalve toevallig waren de verlichte denkbeelden die in dit epos terugkwamen. Zo was wetenschap een belangrijk element in het verhaal, maar ook voor de stadhouder zelf was dit van belang. Sinds de oprichting van de Friese academie in Franeker waren de Oranjes hiermee verbonden geweest en hadden ze de macht om functies te vergeven. Kortom werd de Friese stadhouder een belangrijk onderdeel van de Friese verlichting.⁴⁴

Vanaf de jaren 1780 kwamen de staatsgezinden die in patriotten veranderden pas met een stevig antwoord op de machtsconsolidatie van de stadhouder en de adel. Dit antwoord was van Friesnationale retoriek en richtte zich allereerst op de Friese Vrijheid. Uiteraard gebruikten de patriotten de Opstalsboom als ‘lieu de memoire’ om het Friese volk als een van oudsher egalitair en misschien zelfs democratisch volk weer te geven. Met de nieuwe ideeën over volkssoevereiniteit en het oude recht brachten de oeroude Friese rechten weer op tafel die ook onlosmakelijk verbonden waren aan de Friese Vrijheid en het Karelsprivilege. Op de achtergrond weerklonk hoe de Friese oude zeden en gewoonten de bron waren van het Nederlandse en ook Duitse volk.⁴⁵ Dit is een voorbeeld van de constante ondervraging van identiteit, waarbij twee partijen strijden om het proces van verbeelding, benoeming en herkenning.

In de tweede helft van de achttiende eeuw had de Republiek een relatief ouderwets staatsbestel. Het was nog steeds een verbond tussen de gewesten met als fundament de Unie van Utrecht uit 1579. Dit maakte de omstandigheden voor particularisme tussen de gewesten, die overigens substantieel verschilden op basis van welvaart en inwonertallen.⁴⁶ Deze verschillen zorgden aan het eind van de achttiende eeuw voor de hevige discussie omtrent de unificatie tot een natiestaat. In Friesland was deze discussie verreweg het moeilijkst te besluiten, omdat de Friezen in het kader van de Friese Vrijheid zo gehecht waren aan het federalistische systeem waarin hun autonomie gewaarborgd werd.⁴⁷ Toch spreekt Remieg Aerts over een nationaal besef, waarbij het welzijn van de Republiek in alle gewesten werd begrepen als noodzakelijk.⁴⁸ Van Sas beschrijft dit Nederlands besef zwaarder: in de jaren 1770 was deze ‘vaderlandscultus’ een sterk, politiek overstijgend idee dat een product was van de verlichting.

⁴⁴ Ibidem, 48-56.

⁴⁵ Ibidem, 56-70.

⁴⁶ Aerts, “Een staat in verbouwing,” 16-18.

⁴⁷ Kuiper, *Een revolutie ontrafeld*, 34 en 93.

⁴⁸ Aerts, “Een staat in verbouwing,” 18.

In de jaren 1780 werd dit gepolitiseerd in de strijd tussen de patriotten en orangisten. Van Sas spreekt hier al van nationalisme.⁴⁹ In Friesland heersten dezelfde spanningen en ontstond ook een hevige polemiek tussen orangisten en staatsgezinden, maar hier had de retoriek een Friese inslag.⁵⁰ Wanneer in 1787 de Patriottenopstand tot een hoogtepunt kwam en de stadhouder, of eigenlijk zijn vrouw, het gros van de patriotten wist te verbannen met behulp van 26 duizend Pruisische soldaten, werd ook de discussie platgeslagen. Dit duurde tot november 1794, wanneer de voormalige patriotten met de Fransen naar de Republiek kwamen.⁵¹

De Bataafse Revolutie zorgde voor een breuk met het verleden van de oligarchische Republiek. Het staatsbestel werd omgeploegd tot een voor die tijd radicaaldemocratisch systeem. Discussie in en buiten het parlement bestond vooral over de unificatie van de gewesten tot een Nederlandse natie. Vooral in Friesland was hier weerstand tegen. In Friesland zelf werd deze discussie ook gevoerd en was een duidelijke tegenstelling tussen de radicale stad en het aristocratische platteland.⁵² De Revolutie voltrok zich dan ook niet met een centraal geregisseerde machtswisseling volgens Aerts, maar binnen het decentrale bestel van de Republiek. De revolutie was hierdoor een lokale aangelegenheid. Omdat nog niet te bepalen was of het uitbreidingssucces van de Fransen van lange duur zou zijn, mistte de revolutie ook daadkracht.⁵³ In Friesland arriveerden de Franse troepen ook nog eens beduidend later door de strenge vorst in januari 1795.⁵⁴ De Friese revolutionairen regelden zelfs binnen het gewest de revolutie decentraal. Gemeenschappen op het platteland werden aangespoord om hun eigen omwenteling in gang te zetten, maar wel geregisseerd door de patriotten E. M. van Beyma en J. L. Huber. Doordat de revolutie zo versnipperd raakte, ontstonden niet alleen verschillen tussen het overwegend orangistische platteland en de radicaal revolutionaire steden, maar werden tegenstellingen tussen radicale en gematigde revolutionairen ook steeds scherper. Volgens Kuiper resulteerde de stoeve ontplooiing van de revolutie in Friesland in radicalisering op lokaal niveau.⁵⁵

Ook in de rest van Nederland werd het debat gedomineerd door unitaristen en federalisten, maar ook verschillende ideeën over volksinvloed speelden een rol. Aerts onderscheidt de democraten en moderaten, waarbij de democraten voor een grote mate van volksinvloed waren en de moderaten verkiezingen liever overlieten aan de gegoede burgerij.

⁴⁹ Van Sas, *Metamorfose*, 71-81.

⁵⁰ Breuker, *Friese nationalisme*, 59.

⁵¹ Aerts, "Een staat in verbouwing," 36.

⁵² Kuiper, *Een revolutie ontrafeld*, 34 en 93.

⁵³ Aerts, "Een staat in verbouwing," 39.

⁵⁴ Kuiper, *Een revolutie ontrafeld*, 23-26.

⁵⁵ Ibidem, 33-34.

Aerts deelt beide partijen in bij voorstanders van het unificeren van de gewesten en deelt het federalistische standpunt toe aan conservatieven, dan wel aristocratische patriotten, die door hun tijdgenoten veelal voor verkapte orangisten werden gezien.⁵⁶ Vergelijkbaar stelt Joris Oddens in zijn gedetailleerde studie naar het Bataafse parlement *Pioniers in schaduwbeeld* dat er sprake was van republikeinen en moderaten. De republikeinen zijn hier de partij die volksinvloed hoog in het vaandel hield en die volledig uit unitaristen bestaat. De republikeinen wisten zich dan ook als politieke groep te verenigen. De moderaten daarentegen geloofden in de diversiteit van politieke meningen en hechtten waarde aan het behoud van individualiteit. Wat als gevolg had dat zij zich minder goed wisten te verenigen. Tot deze stroming behoorden dan ook zowel unitaristen als federalisten.⁵⁷ Van Sas beschrijft de tegenstellingen niet aan de hand van partijvorming, maar aan de hand van vier scenario's. Namelijk een federalistisch, een moderaat, een republikeins scenario en het scenario van de zedelijke revolutie, waarbij de nieuwe staatsvorming gepaard moest gaan met consequente natievorming.⁵⁸

De scherpe tegenstellingen leidden tot een door Frankrijk gesteunde staatsgreep in 1797, daarna een in 1801 en in 1805 wordt door Napoleon de raadspensionaris Rutger Jan Schimmelpenninck aangesteld. Deze ontwikkeling naar een steeds autoritairdere staat sloeg enerzijds langzaam het debat plat, anderzijds verdwenen partijtegenstellingen. Zeker toen Willem V in 1801 zijn volgelingen een brief stuurde waarin hij hen toestemming gaf om ambten te bekleden in het nieuwe regime, verdwenen tegenstellingen tussen voormalig patriotten en orangisten naar de achtergrond.⁵⁹ Aerts stelt dat hoewel het nationaal besef door de polarisatie van de afgelopen jaren sterk was toegenomen, de belangstelling voor politiek op dit moment weer afnam door economische moeilijkheden. Verder werd de heersende toon dat partijtschappen 'opgeofferd' moesten worden op 'het altaar des Vaderlands.'⁶⁰ Mart Rutjes noemt dan ook dat in 1801 het publieke debat de nek omgedraaid is als gevolg van de toenemende censuur en de afname van de hoeveelheid gedrukte media en het verstomde debat in het parlement.⁶¹

Van Sas beschrijft het afnemende debat als gevolg van de nationalisering van de revolutie, die na het unificeren de staat en natie tot elkaar bracht en voor een nieuw vaderlands

⁵⁶ Aerts, "Een staat in verbouwing," 40.

⁵⁷ Joris Oddens, *Pioniers in schaduwbeeld: Het eerste parlement van Nederland 1796-1798* (Dissertatie, Universiteit van Amsterdam, 2012): 416-17.

⁵⁸ Van Sas, *Metamorfose*, 81-91.

⁵⁹ Yme Kuiper, "Politiek en bestuur, 1795-1848," in *Geschiedenis van Friesland, 1750-1995*, red. Johan Frieswijk, Jo Huizinga, Lammert Jansma en Yme Kuiper (Amsterdam: Boom, 1998): 118.

⁶⁰ Aerts, "Een staat in verbouwing," 45-46.

⁶¹ Mart Rutjes, *Door gelijkheid gegrepen: Democratie, burgerschap en staat in Nederland 1795-1801*, (Nijmegen: Vantilt, 2012): 8.

gevoel zorgde.⁶² Volgens Aerts kwam hetzelfde gedepolitiseerde nationaliteitsgevoel van voor 1780 weer op, maar dan sterker en zonder het voormalige lokale particularisme.⁶³ Joor stelt juist dat de toenemende censuur het debat platsloeg en schreef zijn archiefstudie over uitingen van verzet van het volk tegen napoleontisch bestuur in Nederland tussen 1806 en 1813. Joor stelt dat dit verzet grotendeels ontstond vanuit economische onvrede en onvrede jegens het regime van de Franse bezetter, maar verbindt het niet aan het identiteitsvraagstuk. Met zijn archiefstudie heeft hij het gangbare beeld van een Nederland dat zich welwillend liet inlijven door de Fransen veranderd naar een beeld van een onwilliger volk, echter zonder hier diepgaande betekenis achter te zoeken.⁶⁴ Verheijen daarentegen, laat met zijn studie zien dat de partijstrijd allesbehalve uitgestorven was na 1801, maar ook ten tijde van het Koninkrijk Holland en de inlijving bij het Franse Keizerrijk. Hij betoogt dat de depolitisering zich enkel aan het oppervlak bevindt, omdat hieronder de discussies doorgingen: er heerste namelijk een hoge mate van censuur sinds 1801. Juist tijdens de jaren van Franse bezetting, werd het nationaliteitsgevoel gepolitiseerd in het verzet tegen het napoleontische bestuur, ondanks een nog strengere censuur.⁶⁵ In het volgende hoofdstuk zal dieper ingegaan worden op de partijstrijd die niet verloren ging maar zich verplaatste naar de achtergrond en ontwikkelde tijdens de Franse bezetting.

⁶² Van Sas, *Metamorfose*, 86-96.

⁶³ Aerts, "Een staat in verbouwing," 45.

⁶⁴ Joor, *De adelaar en het lam*, 678-86.

⁶⁵ Verheijen, *Nederland onder Napoleon*, 17-18.

2. Koninkrijk Holland

In dit hoofdstuk wordt de periode die het Koninkrijk Holland bestrijkt besproken. Op 5 juni 1806 kroont Napoleon zijn broer Lodewijk Napoleon tot koning van Holland en wordt er een definitief einde gemaakt aan de republikeinse traditie van de Nederlanden. Koninkrijk Holland betekende aan de ene kant een mate van soevereiniteit voor de Nederlanden, aan de andere kant kon Napoleon zijn machtsbasis verstevigen door het bestuur in zijn familie vast te leggen. Deze soevereiniteit was onderdeel van Napoleons façade van legitimiteit, maar ook een van de redenen waarom de constituering van het Koninkrijk Holland in eerste instantie niet op veel verzet stuitte in het Koninkrijk zelf.⁶⁶ Verder leverden de veranderende politieke verhoudingen op het Europese vasteland geen zicht op een nabije verandering van het machtsverevenwicht en werd een constitutionele monarchie door velen beschouwd als acceptabel. Een constitutionele monarchie zou namelijk de vrijheid van burgers en goed bestuur garanderen, zo dacht men.⁶⁷

2.1 Lodewijk Napoleon in Nederland

Op het eerste oog was men ook tevreden met de nieuwe koning. Zo beloofde Lodewijk Napoleon bijvoorbeeld nooit de dienstplicht in te voeren voor de oorlogen van zijn broer en leek hij de oplossing voor de financiële afgrond waar het land voor stond te zijn.⁶⁸ Misschien net zo belangrijk is dat Lodewijk Napoleon zich ging identificeren met de belangen van zijn koninkrijk, meer dan zijn broer van hem verlangde. Onder zijn bewind ontstonden instituten als de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag, het Koninklijk Museum (nu het Rijksmuseum) en het Koninklijk Instituut (nu de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschap), maar werden ook verlichte bestuurlijke initiatieven uit de jaren 1798 en 1801 verder uitgewerkt in het licht van Frans bestuurlijk centralisme. Dit alles terwijl Lodewijk Napoleon zich ook op cultureel niveau bezighield met nationalisering. Zo leerde hij Nederlands in plaats van dat hij de gewenste verfransing van Nederland doorzette, nam hij een Nederlandse hofhouding aan en nam hij zowel orangisten als patriotten op in zijn ambtenarenbestel. Exemplarisch voor Lodewijks inspanning om onderdeel te worden van deze nationalisering was zijn aanwezigheid bij nationale rampen als de kruitexplosie in Leiden in 1807 en de overstromingen in de Betuwe in 1809.⁶⁹ Er heerste een bepaalde mate van verzoening en hoezeer het vaderlands besef was versterkt, raakte dit volgens Aerts en Van Sas wel gedepolitiseerd.⁷⁰

⁶⁶ Aerts, “Een staat in verbouwing,” 47-48.

⁶⁷ Verheijen, *Nederland onder Napoleon*, 93-94.

⁶⁸ Ibidem, 94.

⁶⁹ Aerts, “Een staat in verbouwing,” 51.

⁷⁰ Ibidem, 45; Van Sas, *Metamorfose*, 86-96.

In zijn studie naar partijstrijd en natievorming beschrijft Verheijen ‘natievorming’ als de ontwikkeling van vaderlands gevoel naar een nationaal (onafhankelijkheids)besef. Soevereiniteit speelt hierin een belangrijke rol. Verheijen laat zien dat tijdens dit proces van natievorming oude tegenstellingen wel degelijk bleven bestaan en dat deze in de vorm van partijschap een belangrijke laag droegen voor de ontwikkeling van het nationale besef. Volgens Verheijen zijn er verschillende momenten geweest waarop deze partijtegenstellingen zich hergroepeerden. Voor deze scriptie zijn de stichting van Koninkrijk Holland in 1806 en de inlijving bij het Franse Keizerrijk in 1810 van belang. Hierbij was telkens de vraag wie de nieuwe (natie)staat kon legitimeren met zijn partijvoorkeur. In 1806 ging de driedeling van orangisten, republikeinen en moderaten verloren. Republikeinse retoriek bleef wel een rol spelen in het verzet tegen zowel de koning als later de keizer, maar het was geen voorwaarde voor soevereiniteit meer. Daarnaast trad de tegenstelling Engels- en Fransgezindheid op. Vooral binnen orangistische kringen kon voor sommigen de Franse koning de plaats van de stadhouder probleemloos overnemen, maar voor anderen was er nog hoop op de erfprins Willem Frederik. Toen Lodewijk Napoleon steeds meer gezag verloor en protest tegen zijn bewind toenam was hierin nog steeds orangistisch en republikeins discours te verstaan.⁷¹ Hoe de partijschappen in 1810 verschoven zal in het derde hoofdstuk besproken worden.

Volgens de literatuur over Friesland was de partijstrijd van de oude regentenelite voorgoed voorbij. De Bataafse Revolutie heeft de Friese hiërarchie vrijwel ongewijzigd gelaten.⁷² Dat blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat vanuit Friesland voormalig orangistische aristocraten deelnamen aan het bestuur in Den Haag, zoals Baron E. S. G. J. van Burmania Rengers.⁷³ Verder was het gewone volk op het platteland van Friesland ook overwegend Oranjegezind geweest.⁷⁴ Het bestuur in Friesland werd naar Frans voorbeeld ingericht en werd gecentraliseerd doordat in de gewestelijke besturen landdrosten aangesteld werden door de koning. Daarbij werden zes assessoren aangesteld om te ondersteunen bij het door het in Den Haag vormgegeven beleid uit te voeren. In Friesland werd de voormalig orangist en onderdeel van de delegatie uit 1795 R. L. van Andringa de Kempenaer aangesteld. Ook op andere bestuurlijke posities in Friesland plaatste de koning personen uit adellijke of patricische families, bijvoorbeeld in de stadsbesturen van de zeven grootste steden.⁷⁵

⁷¹ Verheijen, *Nederland onder Napoleon*, 255-57.

⁷² Kuiper, “Politiek en bestuur,” 121.

⁷³ Kuiper, *Een revolutie ontrafeld*, 489.

⁷⁴ Spanninga, “Friesland in de nadagen van het Ancien Régime,” 37.

⁷⁵ Kuiper, “Politiek en bestuur,” 121-23.

2.2 Federalisme

De Friese elite kenmerkte zich door het aanhangen van de federalistische gedachte. Zowel het grootste deel van de orangisten als de patriotten waren voorstanders van een autonoom Friesland binnen de Nederlandse staat die opnieuw vormgegeven moest worden in 1795. In Friesland bestonden de unitaristen vooral uit leden van de gegoede burgerij, zoals C. L. van Beyma en J. L. Huber. In het in hoofdstuk 1 genoemde rapport van 29 december 1807 wordt verslag gedaan over ‘De meest opvallende aristocraten en federalisten uit de verschillende departementen, die min of meer betrokken zijn geweest bij de revolutie.’⁷⁶ Een aantal Friese notabelen worden genoemd en beschreven als ‘allemaal trotse Friezen, sterk gehecht aan het federalisme en hun aristocratische onafhankelijkheid.’ Het ging in dit rapport om de zowel voormalig orangistische als patriotse edellieden S. D. van Aylva, T. M. van Lycklama à Nijeholt, H. L. van Haersma en J. J. Bergsma.⁷⁷ De lijst eindigt met ‘etc.’.⁷⁸

Dit zegt niet alleen iets over de ideeën van de Friese aristocraten, ook iets over de ongerustheid van het nieuwe Franse regime op dissidente ideeën binnen de bestuurlijke elite van het land. Deze vrees voor de Friese elite lijkt niet ongegrond. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de plannen van stadhouder Willem V, die door de Engelsen werd betrokken bij een aanvalsplan in 1799, waarin hij de elite van Friesland wilde vragen het volk op te ruien en in opstand te brengen wanneer de Engelsen Holland veroverden. Willem V wilde een overgangsregering in Friesland instellen met aan hem trouwe grietmannen als I. Aebinga van Humalda, R. van Lynden en H. W. van Aylva. Ondertussen waren voormalig orangisten E. S. G. J. van Burmania Rengers en R. L. van Andringa de Kempenaer in gesprek met Gelderse adel over een overgangsregering om zo het federalistische systeem en de Friese autonomie terug te brengen.⁷⁹

Waar kwam dit sterk federalistische gedachtegoed nou vandaan? De kenmerking ‘trotse Friezen’ in het rapport slaat op de Friese identiteit die inherent verbonden is aan de Friese autonomie door haar geschiedenis: de Friese Vrijheid, de Friese Oranjes en de afkeer tegen het gewest Holland.⁸⁰ Sinds het opgaan in de natiestaat die later overging in het Koninkrijk Holland zijn de Friezen hun autonomie verloren en worden zij geconfronteerd met een centraliserende macht in Holland. Hierin speelden de Oranjes niet per se een belangrijke rol, maar wel werd de tijd van de federalistische Republiek voor Friesland gekenmerkt door een ‘eigen’ Oranje en

⁷⁶ Colenbrander, *Gedenkstukken V*, 376. Betreft een verslag van politieke notabelen en hun geestesgesteldheid.

⁷⁷ Zie voor beschrijving van deze Friese aristocraten respectievelijk: *Nieuw Nederlands Biografisch Woordenboek VII*, 61; *Ibidem VIII*, 1084; *Ibidem IX*, 57; *Ibidem IX*, 217.

⁷⁸ Colenbrander, *Gedenkstukken V*, 376.

⁷⁹ Kuiper, “Politiek en bestuur,” 118.

⁸⁰ Zie hoofdstuk 1, inleidende paragraaf.

autonomie. Ook werd terugverlangd naar het patronagestelsel onder de Oranjes waarin de bestuurlijke elite van Friesland veel meer macht had. De combinatie van het verlangen naar deze oude tijd, de afkeer tegen Holland en een hang naar Friese autonomie waren het fundament voor dit federalistische gedachtegoed.⁸¹ De afkeer van Friezen jegens Holland was wederzijds, de Pruisische historicus-Filoloog Niebuhr die een reis door Nederland maakte merkte op dat men in Holland Friesland nog als een vreemd land zag.⁸² De Franse ongerustheid voor de wens van een terugkeer naar het Ancien Régime van de Friese elite is wellicht een reden voor Lodewijk geweest om de Friese bestuurlijke posities weg te geven aan de Friese adel en patriciërs.

2.3 Orangisme

Het is lastig om iets te zeggen over het orangisme dat onder het volk leefde ten tijde van het Koninkrijk Holland omdat er weinig bronnen zijn waarin Oranje voorkomt. Wel was volgens Hotso Spanninga het volk in de achttiende eeuw overwegend Oranjegezind geweest.⁸³ Opmerkelijk is dat wanneer de Engelsen in samenspraak met Willem V een invasie van de Nederlanden voorbereidden en onder andere in Lemmer landden, zij hier niet op steun van de Friese bevolking konden rekenen.⁸⁴ Een verklaring hiervoor kan zijn dat het orangistische partijchap pas de dichotomie van Engels- of Fransgezind aannam toen Willem V in Brunswijk stierf op 9 april 1806 en in datzelfde jaar Lodewijk Napoleon gekroond werd als koning van Koninkrijk Holland. Engelsgezindheid was nog niet verbonden aan Oranjegezindheid.⁸⁵

Vanaf het bestaan van het Koninkrijk Holland zijn er twee bronnen die erop wijzen dat het Friese volk nog overwegend Oranjegezind was. Namelijk de Procureur-Generaal van Sneek die opriep tot een verbod op afbeeldingen van Oranje, door de angst voor oplaaiend orangisme na de landing van de Engelsen in Walcheren.⁸⁶ Maar ook een brief van Niebuhr aan de Pruisische minister van Binnenlandse Zaken Von der Goltz, waarin hij spreekt over ‘vurige gehechtheid van sommigen aan het Huis van Oranje en het revolutionaire gist dat anderen in dit kleine volk beroert, wier karakter veel uitgesprokener is dan dat van de inwoners van de provincie Holland.’⁸⁷ Uit de brief blijkt dat ondanks het voorgaande Niebuhr ervan overtuigd

⁸¹ Verheijen, *Nederland onder Napoleon*, 131-32.

⁸² Kuiper, “Politiek en bestuur,” 122-23.

⁸³ Spanninga, “Friesland in de nadagen van het Ancien Régime,” 37.

⁸⁴ Kuiper, “Politiek en bestuur,” 118.

⁸⁵ Verheijen, *Nederland onder Napoleon*, 255-57.

⁸⁶ NA/JP/275/Procureur-generaal van Friesland aan de minister van Justitie en Politie, geen datum. Zie ook Verheijen p. 148.

⁸⁷ Colenbrander, *Gedenkstukken V*, 187. Niebuhr aan Goltz, 26 augustus 1808.

is dat de koning met zijn vleierijen dezelfde ‘blijken van genegenheid bezorgen als hij in Amsterdam heeft mogen ontvangen.’⁸⁸ Dit laatste is opvallend gezien het feit dat Lodewijk, ondanks zijn nationale cultuurpolitiek en zijn oog voor Nederlandse belangen, samen met zijn broer vaak het mikpunt was van protest bij onvrede zoals in de volgende paragrafen zal blijken.

2.4 Conscriptie

Lodewijks meest opvallende belofte was die om geen dienstplicht in te voeren. Echter, de eerste kwestie waarover Friezen in verzet tegen de koning kwamen was die van de conscriptie van wezen voor de Armée van Napoleon. Toen in september 1806 de Vierde Coalitieoorlog op de loer lag deed minister van Binnenlandse Zaken Johan Hendrik Mollerus een oproep aan lokale bestuurders en regenten om uit wees- en armenhuizen geschikte jongeren te rekruteren voor het Franse leger. Mollerus liet weten een overzicht van de jongeren die geschikt waren om het ‘vaderland’ te verdedigen te willen ontvangen. In Drenthe en Friesland werd deze oproep negatief ontvangen en werden de jongeren als ongeschikt verklaard door de besturen.⁸⁹ Het gemeentebestuur van Workum reageerde met een lijst van 25 jongeren, maar benadrukte in de brief dat deze allen ongeschikt waren ‘tot het dragen van wapenen, ten dienste van het vaderland’ omdat zij allemaal ‘te klein van persoon zijn’ en omdat zij ‘verscheidene lichaamsqualen’ zouden hebben.⁹⁰ Veel van de gemelde jongeren traden niet vrijwillig in dienst van het Franse leger waarna Koning Lodewijk Napoleon hen verplichtte zich te melden. Mollerus liet via missieven weten dat de jongeren door officieren en onderofficieren van verschillende legerkorpsen zouden worden opgehaald.⁹¹

Hiermee begon het verzet tegen conscriptie in Nederland: de grootste bron van protest in Napoleontisch Nederland.⁹² Niet alleen vanuit bestuurders was onvrede over de gebroken belofte van de koning, ook onder het volk was deze er. Op 12 oktober 1806 vond in het Friese Sneek het eerste grote openbare protest tegen het Franse bestuur plaats. Op 11 oktober van dat jaar kwam kapitein Hartemink uit Leeuwarden aan in Sneek om wezen te keuren voor het leger. Dit zorgde al voor veel spanning in de stad, waarna op de 12^e oktober, toen Hartemink drie jongens selecteerde een mee zou nemen naar Leeuwarden, er een oorverdovend gejoel van een grote menigte ontstak. De kapitein en zijn mannen werden opgewacht. Volgens verschillende

⁸⁸ Colenbrander, *Gedenkstukken V*, 187. Niebuhr aan Goltz, 26 augustus 1808.

⁸⁹ Joor, *De adelaar en het lam*, 299-300.

⁹⁰ Tresoar/BRF/DB/Militaire Zaken/missieven van gemeentebesturen op aanschrijving van 24 september 1806(1032). Zie ook Joor p. 300.

⁹¹ Joor, *De adelaar en het lam*, 300.

⁹² Verheijen, *Nederland onder Napoleon*, 22.

ooggetuigenverslagen werden er rake klappen uitgedeeld bij het verdrijven van de boze menigte. Ook zou het gaan om een georganiseerde vereniging. Het Sneker gemeentebestuur startte gelijk een onderzoek naar de aanjagers van het oproer en het Departementaal Bestuur van Friesland overwoog om extra militairen te sturen om de rust te bewaren de komende dagen, maar deed dit niet. Drie aanjagers werden opgepakt waarna het rustig werd in Sneek door de rigueur die de arrestaties overbrachten. Toch waren de autoriteiten enorm geschrokken van de gebeurtenis en in combinatie met onvrede over de wezenconscriptie in andere delen van het land besloot de koning om het bevel in te trekken. Mollerus verstuurde nieuwe missieven op 15 oktober 1806 waarin werd medegedeeld dat de dienstneming alleen nog maar vrijwillig zou gebeuren. Regenten konden verzoekschriften indienen om in dienst getreden jongens terug te laten keren. Dit werd veel gedaan.⁹³

Wat betekende dit verzet tegen de conscriptie van wezen en armen? Allereerst dat er sprake was van georganiseerd verzet tegen het beleid van Koning Lodewijk. Het Sneker wezenoproer is exemplarisch en een beginpunt voor lokaal verzet tegen beleid van een gecentraliseerde staat. Hoewel er geen sprake is van nationalistisch verzet, draait de diepere betekenis van dit verzet om het verlies van bestuurlijke autonomie van onder andere het Friese bestuur. Dit is zichtbaar in de ongemakkelijke positie waarin de gemeentelijke en departementale besturen zich bevinden: enerzijds zijn zij geen voorstander van de oproep van wezen blijkt uit de ongeschikt verklaarde jongeren en de verzoeken tot terugkeer, maar anderzijds willen zij de rust bewaren en de wet handhaven blijkt uit het optreden tegen het oproer. Verder maakt het ook de invloed van verzet op Lodewijks beleid duidelijk, verzet beïnvloedde zijn beleid wel degelijk.

Wat dienstplicht betreft bleef dit niet het enige voorval in de tijd van het Koninkrijk Holland. Lodewijk kon het idee om jongeren in de wezen- en armengestichten (onvrijwillig) te rekruteren niet loslaten. Niet alleen omdat het een makkelijke manier was om troepen aan zijn broer te leveren, maar ook omdat het de alsmar toenemende kosten van de wees- en armenhuizen terug te brengen. Daarnaast was het oproepen van deze groepen jongeren officieel geen dienstplicht volgens Lodewijk, welke hij beloofd had niet in te voeren. In juli 1808 richtte Lodewijk een Militaire Kweekschool op waar jongens zonder ouders, of jongens waarvan de ouders niet voor hen konden zorgen, naartoe gestuurd konden worden om opgeleid te worden tot 'brave en onversaagde Soldaten en Zeelieden.'⁹⁴ Wanneer er een Vijfde Coalitieoorlog dreigde riep Lodewijk de oude maatregelen weer in die in 1806 op zoveel verzet stuitten. Zo

⁹³ Joor, *De adelaar en het lam*, 302-03.

⁹⁴ Ibidem, 303-04.

verscheen toen Lodewijks plannen voor de Kweekschool doorgezet werden in 1808 het pamflet *Droevige klacht van een Aalmoesener-Weeskind* waarin de illegitimiteit van het koningschap van Lodewijk (en dus het verlies van soevereiniteit) werd gekoppeld aan het opleiden van wezen en armen voor het leger.⁹⁵ Ook werd het regime van ‘Bonaparte’ in verband gebracht met economische ontevredenheid en landverraders.⁹⁶ Op 10 juni 1809 werden missieven verzonden voor de oproep van jongens vanaf 16 jaar die in wees- of armenhuizen leefden. Dit riep onder een groot deel van de bevolking verontwaardiging op, maar vooral in Friesland uitte deze verontwaardiging zich in onrust.⁹⁷

In Leeuwarden leidde dit op 7 juli 1809 tot een volksverzameling op de avond voor de ‘wegzending der koninklijke kweekelingen’ naar Utrecht. Dit beschrijft generaal Bonhomme in een brief aan de landdrost van Friesland Andringa de Kempenaer. Het ging om een ‘grote beweging in de stad die evenwel niets kwaad deed.’ De volgende ochtend kwam er opnieuw een grote groep mensen die volgens Bonhomme door ‘nieuwsgierigheid of door droefheid gedreven’ waren. Door de angst voor escalatie werd de wacht verdubbeld en stuurde Bonhomme in de aanloop naar de wegzending al 30 gendarmes te paard en 15 te voet.⁹⁸ Een paar dagen later stuurt Bonhomme nog een officier om de jongelingen naar Utrecht te begeleiden.⁹⁹ Opmerkelijk is dat de burgerwacht alleen op zou treden wanneer er niet genoeg militairen zouden zijn, wat veelzeggend is voor hoe de burgers van Leeuwarden keken naar wezenkwestie.¹⁰⁰

Eerder in Leeuwarden waren er ook al eens ‘eenige ongeregeldeheden onder de tot den Burgerlijk Wapendienst geëngageerden.’¹⁰¹ Het ging hier om conscripties voor de burgerlijke wapendienst van Leeuwarden. Een burgerlijke wapenmacht was een lokaal opgezette militie ter verdediging van het land. De reorganisatie van dit fenomeen door Lodewijk Napoleon in 1806 stuitte op verzet door de verplichting, de lange dienstitijden en de afwezigheid van een schadeloosstelling. Hoewel de aard van de ongeregeldeheden onbekend is, is wel bekend dat veel van de Leeuwarder dienstplichtigen hun plicht probeerden te ontlopen door medische kwaaltjes te acteren met behulp van medici.¹⁰² Wanneer in 1809 een oproep gedaan wordt om de schutterijen te bemannen stuit dit op verzet door het hele land. In Friesland zou een dronken

⁹⁵ Verheijen, *Nederland onder Napoleon*, 155.

⁹⁶ Ibidem, 116.

⁹⁷ Joor, *De adelaar en het lam*, 307-10.

⁹⁸ Tresoar/BRF/LD/Ingekomen Stukken(2941)/Bonhomme aan Andringa de Kempenaer, 9 juli 1809. Zie ook Joor p. 310. Joor verwijst echter naar een brief van 13 juli 1809, dat is een onjuistheid.

⁹⁹ Ibidem/Bonhomme aan Andringa de Kempenaer, 13 juli 1809.

¹⁰⁰ Joor, *De adelaar en het lam*, 624.

¹⁰¹ Tresoar/BRF/DB/Notulen(826)/30 december 1806. Zie ook Joor p. 287.

¹⁰² Joor, *De adelaar en het lam*, 286-87.

burger geroepen hebben dat de Engelsen de patriotten zouden moeten doodslaan.¹⁰³ Hier wordt de tegenstelling tussen de orangisten en patriotten weer opgeroepen en staan de Engelsen duidelijk aan de kant van de orangisten. Een andere burger in Friesland verklaarde dat hij zijn zoon liever ‘de benen stuk zou slaan dan toelaten dat hij dienst nam.’ Hij noemde dat ‘zij die tevoren het land opgevreeten hebben de wapens maar opvatten.’¹⁰⁴ Hier lijken opnieuw de revolutionairen verantwoordelijk gehouden te worden.

Hoewel de onwilligheid tegenover conscripties in het Koninkrijk Holland verklaard zou kunnen worden als lokaal verzet tegen een centraliserende staat, zijn de voorvallen een voorbode voor het verzet tegen de dienstplicht onder de keizer waar het wel degelijk gepaard gaat met anti-Frans sentiment. Daarnaast lijkt er opnieuw sprake van partijvorming waarin de Engelse partij ook rol speelt. De retoriek van het verzet zijn duidelijke verbeeldingen, benoemingen en herkenningen van proces identiteit.

2.5 Economische onvrede

Uit verschillende bronnen blijkt dat de economie van het agrarische Friesland kampte met de gevolgen van het continentaal stelsel. Napoleon voerde in 1806 de *Blocus continental* in als een commerciële oorlogsdaad tegen Engeland, maar hoopte ook een sterke Europese interne markt te creëren. Goederen van het Europese vasteland mochten niet meer met Engeland verhandeld worden en vice versa. Niet alleen voor Frankrijk en haar satellietstaten gold dit embargo, ook bondgenoten als Rusland moesten hieraan meedoen. Om dit te handhaven stuurde Napoleon naar alle Frans-bezette gebieden Franse *douaniers*.¹⁰⁵ Deze douaniers en andere ambtenaren van het Franse regime zouden ten tijde van de inlijving vaak het mikpunt van verzet worden.

De Friese landbouweconomie die was gaan bloeien in de achttiende eeuw was afhankelijk van de scheepvaart en handel in agrarische producten als boter, kaas, vee, turf en handelsgewassen. In economisch opzicht werd Friesland het tweede gewest van de Republiek. De zo goed als permanente oorlog met Engeland die vanaf 1795 gold en de invoering van het continentaal stelsel dat vanaf 1806 een feitelijke handelsstop met Engeland betekende zorgde ervoor dat de Friese zeehandel verloren ging.¹⁰⁶ Zo blijkt uit correspondentie tussen ambassadeur in Den Haag La Rochefoucauld en minister van Buitenlandse Zaken De

¹⁰³ NA/JP/Secreet confidentieel/275/Procureur-generaal van Friesland aan de minister van Justitie en Politie, 26 augustus 1809. Zie ook Verheijen p. 156.

¹⁰⁴ Ibidem.

¹⁰⁵ Van der Burg, *Napoleonic governance*, 50, 76.

¹⁰⁶ Spanninga, “Friesland in de nadagen van het Ancien Régime,” 29-34.

Champagny dat de Friezen in 1808 klaagden over de te hoge prijzen van levensmiddelen.¹⁰⁷ Uit een latere brief blijkt dat onvrede en smokkel in Friesland toenam, zeker na het Engelse verbod op de import van boter en kaas uit Koninkrijk Holland.¹⁰⁸ Koning Lodewijk zou zijn broer de keizer nog tevergeefs hebben verzocht om een ontheffing voor zijn koninkrijk.¹⁰⁹ Het protest dat vormde door de economisch onvrede was vooral gericht tegen de keizer en de koning. Zo blijkt bijvoorbeeld uit een proces verbaal van 10 november 1806 betreffende een paardenkoopman in Nijezijl. Deze koopman viel uit tegen belastingambtenaren die hij ervan beschuldigde landverraders te zijn en maakte hen uit voor 'Bliksemse Patriotten.' Niet alleen richtte hij zich tegen de commies, ook verweet hij 'die Duivel Bonaparte' het aanstellen van 'die arme Bliksemse Broer' als koning om 'ons op te vreten.'¹¹⁰

Hier zien we dezelfde retoriek als in eerder besproken verklaringen in het verzet tegen conscriptie. Lodewijk en Napoleon zijn doelwit van een tirade evenals de patriotten die hen hebben uitgenodigd en de ambtenaren van het buitenlandse regime. Hier liggen verschillende motieven achter. Zo lijkt het stagneren van de Friese economie als gevolg van Napoleons handelsoorlog een belangrijke oorzaak van onvrede. Volgens Verheijen was ook de 'monarchale spilzucht' van Lodewijk oorzaak van verzet in de rest van Nederland.¹¹¹ De staatsschuld van Nederland was gigantisch door de al decennia aan het verslechterende economie en door de herstelbetalingen die de Bataafse Republiek aan Frankrijk moest voldoen. Lodewijk en zijn minister van Financiën Gogel waren veel aan het bezuinigen, maar tevergeefs.¹¹² Aan de andere kant gaf Lodewijk onvoorstelbaar veel geld uit aan onzinnigheden als uiterlijk vertoon, zoals het slaan van nieuwe rijksdaalders met zijn portret en wapen erop. Daarnaast verkreeg hij een salaris van 2 miljoen guldens uit de staatskas. Het meest onbegrijpelijke waren de eindeloze verhuizingen van Lodewijk. Hij betrok telkens andere paleizen of liet zelfs nieuwe bouwen. Niet alleen zijn hofhouding nam hij dan mee, ook zijn ministeries. Dit uitgavepatroon en deze verhuizingen bleven het publiek niet onbekend.¹¹³ Ook in Friesland was hierdoor ook sprake van verzet, merkte Niebuhr tijdens zijn reis door Friesland op in een brief aan Goltz. Niebuhr noemt het Friese volk 'eenvoudige en landelijke mensen' en

¹⁰⁷ Colenbrander, *Gedenkstukken V*, 49.

¹⁰⁸ Ibidem, 78.

¹⁰⁹ Christina de Munck, *Lodewijk Napoleon, koning van Holland: Een miskende Bonaparte*, (Zutphen: Walburg Pers, 1997): 160.

¹¹⁰ NA/JP/Verbaal(16)/5 november 1806(10). Zie ook Joor p. 399.

¹¹¹ Verheijen, *Nederland onder Napoleon*, 93.

¹¹² Peter Rietbergen, *Lodewijk Napoleon: Nederlands eerste koning 1806-1810*, (Amersfoort: Bekking & Blitz, 2006): 81-82.

¹¹³ Derk van der Horst, "Het Koninkrijk Holland 1806-1810," in *Nederlanders van het eerste uur: Het ontstaan van het moderne Nederland 1780-1830* red. H. M. Beliën, D. van der Horst en G. J. van Setten, (Amsterdam: Bert Bakker, 1996): 157-158.

noemt in een passage waarin hij veronderstelt dat Lodewijk het Friese volk voor hem kan winnen:

‘Er zou slechts te wensen zijn dat de Koning op de uitgaven van het hof dezelfde zuinigheid toepaste die hem zo na aan het hart ligt voor de financiën van de staat; want men kan moeilijk ontkennen dat de voortdurende aankopen van huizen en allerlei onroerende goederen, evenals de pompeuze verfraaiingen van het paleis, al te veel aanleiding geven tot scherpe kritiek van de tegenstanders. Niets kan de nationale gewoonten dan ook meer schokken dan deze spilzucht, die des te schrijnender lijkt naarmate de nood van de schatkist groter wordt.’¹¹⁴

In zowel Nederland en Friesland ontstond steeds meer onvrede. Onder de autoriteiten was angst voor een Engelse invasie en voor steun hieraan van het volk. Deze angst leek vooral in de rest van Nederland terecht.¹¹⁵ Door Niebuhr wordt wel de perceptie van de Friese identiteit gekoppeld aan een mogelijke aanleiding voor verzet.

2.6 De Engelse invasie

Verheijen onderscheid twee gevolgen van de invasie van Walcheren in 1809. Allereerst de bespoediging van de annexatie van de Nederlanden bij het Franse Keizerrijk. Ten tweede schiep het een nationaler protest tegen de Franse bezetting dan eerder. Het anti-Franse sentiment werd hier al gekoppeld aan het Huis van Oranje. In het hele land ontstond onrust, zeker bij de autoriteiten. De landdrosten in de departementen kregen de opdracht om iedere postdag een rapport over de geestesgesteldheid van het volk te sturen.¹¹⁶

De rapporten uit Friesland waren niet van de landdrost afkomstig, maar werden geschreven en getekend door de procureur-generaal van het departement.¹¹⁷ De reeks rapporten werd allen afgesloten met goede berichten over de geestesgesteldheid van het volk van Friesland.¹¹⁸ Enkel die van 8 augustus, 15 augustus en 26 augustus bevatten meldingen van onrust, hoewel uit de brieven blijkt dat deze te verwaarlozen is. In de brieven van 8 augustus en 15 augustus wordt gesproken over het gerucht in Drachten van de landing van 60.000

¹¹⁴ Colenbrander, *Gedenkstukken V*, 187. Niebuhr aan Goltz, 26 augustus 1808.

¹¹⁵ Verheijen, *Nederland onder Napoleon*, 93.

¹¹⁶ Ibidem, 145-46.

¹¹⁷ NA/JP/Secreet confidencieel/274/8 augustus 1809. Procureur-generaal van Friesland aan de minister van Justitie en Politie.

¹¹⁸ Ibidem/10, 12, 17, 19 en 22 augustus; Ibidem/29 en 31 augustus, 2, 5, 9 en 16 september.

Engelse soldaten in Amsterdam. Het gerucht zou volgens het rapport verspreid zijn door een ‘jongentje’ uit Gorredijk. Het gerucht zorgde wel voor een consternatie, maar niet voor onrust volgens de procureur-generaal.¹¹⁹ Het rapport van 26 augustus is het in de vierde paragraaf van hoofdstuk twee besproken rapport waarin beschreven wordt hoe een dronken burger riep dat de Engelsen de patriotten zouden moeten doodslaan. Hoe dan ook waren deze voorvallen voor de procureur-generaal van Friesland geen reden om te spreken van onrust in Friesland. Kortom lijkt het erop dat de invasie van Walcheren in Friesland tot weinig commotie en dus gevolgen heeft geleid. In tegenstelling tot in de rest van Nederland, dat langzaam geannexeerd zou worden door Napoleon. Lodewijk deed twee dagen voor de totale annexatie van de Nederlanden afstand van de troon ten gunste van zijn zonen. In een brief in de Koninklijke Courant van 4 juli 1810 nam hij afscheid van zijn voormalige onderdanen en schrijft hij, achteraf gezien ironisch, ‘U verlatene, kan ik u niet genoeg aanbevelen, om de krijgslieden en ambtenaren van Frankrijk wel te ontvangen.’¹²⁰

Met de schepping van Koninkrijk Holland werd eens en voor altijd gebroken met het republikeinse karakter van Nederland. Hoewel, de Republikeinse retoriek bleef bestaan in het verzet tegen de Franse koning Lodewijk. Het verzet tegen de conscriptie van wezen was het eerste verzet tegen Lodewijks regime waarbij de Friese situatie vergelijkbaar is met die van de rest van Nederland. Ook de economische onvrede die in Friesland wordt geuit wijkt niet veel af van die in de rest van Nederland. De invasie van Walcheren, in juli 1809, leidt in Nederland doorgaans tot een heropleving van het orangisme door het idee dat de erfprins Willem VI hierbij betrokken zou zijn. De Friese casus onderscheid zich hier omdat deze ontwikkeling in de archieven van de landdrost en Politie en Justitie onbesproken blijven.

¹¹⁹ Ibidem/8 en 15 augustus 1809.

¹²⁰ Lodewijk Napoleon, “Holland,” *Koninklijke Courant*, 4 juli, 1810.
<https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010240112:mpeg21:p001>.

3. De inlijving

De Britse invasie van Walcheren was voor Napoleon de uitgelezen kans om het Koninkrijk Holland te annexeren. Lodewijk werd vier maanden vastgehouden in Parijs en werd gedwongen om de Nederlandse belangen opzij te leggen voor die van het Keizerrijk. Zeeland en Brabant werden in maart 1810 ingelijfd bij het Keizerrijk en twintigduizend Franse douaniers en soldaten gingen de Nederlandse kust beveiligen. Het duurde drie maanden tot Napoleon op 9 juli 1810 een einde aan het Koninkrijk Holland maakte. Lodewijk, die drie dagen voor Napoleons decreet al afstand van de troon had gedaan, week uit naar Wenen, later Italië, en sprak zijn broer nooit weer. Nederland was tot 1813 haar volledige soevereiniteit verloren. Aerts vindt de drie jaar inlijving dan ook tot de Franse geschiedenis behoren, niet tot de Nederlandse.¹²¹ In dit hoofdstuk wordt toegelicht dat de Nederlandse geschiedenis allesbehalve onderbroken werd door de Franse bezetting. Eerst wordt een algemene schets gegeven van de repressieve Franse macht tijdens de inlijving, om vervolgens de Friese casus op basis van het verzet tegen de conscriptie en Franse ambtenaren uit te lichten. In de laatste paragraaf wordt nog ingegaan op het verzet via vlugschriften en de opleving van de verering van het Huis van Oranje. Hierbij wordt gebruik gemaakt van de archieven van de prefecten en het Ministerie van Binnenlandse Zaken, dan wel van verschillende politierapporten die de gemoedstoestand van de Friese bevolking taxeren.

3.1 Nederland bij het Keizerrijk

Nederland was nog wel iets meer dan enkel de soevereine staat die het voorheen was geweest, maar volgens Aerts bestond een stevig gefundeerd nationaal besef nog niet. In Nederland was men al meerdere malen met het verleden gebroken in pogingen om een nieuw nationaal verhaal te vertellen, maar in feite was Nederland nog een sociaal en religieus verdeeld land.¹²² Omdat na 1810 de Nederlandse soevereiniteit niet meer bestond, wijzigde volgens Verheijen de relevantie van de partijschappen opnieuw. Het keizerlijke bestuur stuitte op verzet door de invoering van conscriptie, de bezetting door Franse soldaten en de toenemende censuur. Verheijen noemt het repressieve Keizerrijk de katalysator van de nieuwe gedepolitiseerde nationale eigenheid. Verzet tegen Napoleontisch bestuur uitte zich vooral in allegorieën over het ‘arme vaderland’ met de ‘vreemde overheersing’ als vijand. Van Sas noemt dit het ‘nationaal vaderlands ondergangsgevoel.’ Wanneer in 1813 het nieuws over Napoleons

¹²¹ Aerts, “Een staat in verbouwing,” 50-51.

¹²² Ibidem, 52.

terugtocht uit Rusland langzaam binnenkomt verandert het verzet tegen Napoleon. Het nam toe en nam Oranje aan als symbool voor Nederlandse onafhankelijkheid. De, zoals begon te blijken, eindige macht van Napoleon gaf ruimte voor een nieuw toekomstideaal met Willem Frederik, in de volksmond Willem VI, als nieuwe belichaming van de natie.¹²³

Ook onder de elite bestond dit anti-Frans sentiment. Hoewel velen van de elite tot het einde van Napoleon in zijn dienst bleven, begonnen zij zich langzaam achter Oranje te scharen die ook voor hen de onafhankelijkheid van Frankrijk belichaamde. Voor de Nederlandse bestuurderselite was ook de conscriptie een van de hekelpunten aan de Franse overheersing. Napoleon voerde in 1813 door een tekort aan cavalerie eenheden de Gardes d'Honneur in. Deze lichte huzaren werden grotendeels gerekruteerd uit de families van de elite van de door Frankrijk bezette gebieden. Dit was naast het opvullen van Napoleons strijdkrachten ook een manier om de elite aan zijn zijde te houden, omdat hij praktisch haar zonen gijzelde. Echter de belangen van de Nederlandse, en naar zal blijken ook de Friese elite, zouden op verschillende manieren aansluiten en zich afzetten tegen de realiteit van de Franse macht tijdens de inlijving. Zo blijkt uit een brief van generaal De Stabenrath aan Lebrun dat de gerekruteerden uit de Friese elite met een goed humeur vertrokken.¹²⁴ De Friese elite viel het vooral zwaar dat de Franeker academie in 1811 gesloten werd door Napoleon.¹²⁵ Ook voor de elite, zowel de voormalig orangisten als de patriotten, gold dat in 1813 de nationale verzetskleur oranje werd. In november 1813 werden de oude partijtegenstellingen tijdelijk begraven.¹²⁶

3.2 Bestuurlijke hervormingen

De grootste katalysator voor verzet tegen Napoleon was de invoering van Frans bestuur. Voorheen werd over Nederlanders in de Franse Tijd vooral geschreven als een volk dat zich zonder al te veel weerstand liet onderwerpen door de Fransen. Recenter onderzoek maakt uit dat dit niet het geval is geweest, zeker niet ten tijde van de inlijving. Napoleon kreeg gaandeweg zijn heerschappij een idee over een geünificeerd Europa. In zijn streven naar deze unificatie wilde hij lokale diversiteit decimeren en Europa onderwerpen aan zijn ideeën over bestuur.¹²⁷

Napoleon stelde een systeem in dat volgens Michael Broers werkte als een spinnenweb. Het lokale bestuur werd geregeld via vijf lijnen die verbonden waren aan gecentraliseerde ministeries. Allereerst het burgerlijk bestuur, in het departement geleid door de prefect die

¹²³ Verheijen, *Nederland onder Napoleon*, 257.

¹²⁴ Colenbrander, *Gedenkstukken VI*, 1025. De Stabenrath aan Lebrun, 12 juli 1813.

¹²⁵ Kuiper, "Politiek en bestuur," 124.

¹²⁶ Verheijen, *Nederland onder Napoleon*, 173, 257-58.

¹²⁷ Van der Burg, *Napoleonic governance*, 4-5.

gehoorzaamde aan het Ministerie van Binnenlandse Zaken. Vervolgens de Gendarmerie, die gehoor moesten geven aan het Ministerie van Oorlog. De burgerlijke politie, onder het Ministerie van Algemene Politie. Het belastingbureau onder leiding van het Ministerie van Financiën. Allerlaatst de rechtszaken van het Ministerie van Justitie.¹²⁸ De nieuwe departementen binnen de grenzen van het voormalige Koninkrijk Holland kregen de Franse Gouverneur-Generaal Charles-Francois Lebrun als hoogste bestuurder.¹²⁹ Dit was overigens de enige ambtenaar in Nederland die direct met de Keizer mocht corresponderen.¹³⁰

Het prefectenstelsel van het Ministerie van Binnenlandse Zaken was het stelsel dat in theorie gebruikt werd voor het uitoefenen van macht. Doordat ieder district een prefect had, en deze prefect weer verschillende onder-prefecten, was het bestuur tamelijk ingebed in de lokale gemeenschappen. Door de korte lijntjes naar het ministerie kon de gecentraliseerde macht zo gemakkelijk gehandhaafd worden in de regio. In praktijk waren de militaire en politie-eenheden de machthebbers in de regio. In tegenstelling tot de relatief pragmatische prefecten die vaak ook Nederlands waren, hadden de repressieve krachten weinig oog voor de gemoedsstand van de onderworpen burgers.¹³¹ Dit leidde tot een aversie tegen Franse ambtenaren en soldaten onder de Nederlandse burgers. Ook onder de Friese, zoals we later in dit hoofdstuk zullen zien.

Met de inlijving bij het Franse Keizerrijk kwam ook de invoering van de *Code Napoleon* (*Code Civil*), de *Code Penal* en de aanvulling op de *Code Civil*, de *Code de Commerce*. Het Keizerlijk Gerechtshof in Den Haag sprak recht op basis van deze Napoleontische rechtssystemen. Daarnaast had ieder arrondissement een rechtbank en de sub-districten hadden een vrederechter en politierechter. Verder kreeg de burgerlijke stand vorm en werden achternamen ingevoerd. Wat betreft de handel werd het universele metrieke stelsel voor maten en gewichten ingevoerd. Kortom lukte het Napoleon om staatkundige nationalisering door te voeren waar men in Nederland de voorgaande decennia in faalde. Veel van Napoleons hervormingen zijn met de komst van het Koninkrijk der Nederlanden blijven bestaan. Het continentaal stelsel, dat al ten tijde van het Koninkrijk Holland ingevoerd werd, werd strenger gehandhaafd met de komst van Franse ambtenaren. De Franse Kustwacht, douane- en belastingambtenaren, gendarmes, inspecteurs en hogere autoriteiten traden op als een daadwerkelijke bezettingsmacht. Dit werd ook zo ervaren.¹³²

¹²⁸ Broers, *Europe under Napoleon*, 54-55.

¹²⁹ Aerts, "Een staat in verbouwing," 51-52.

¹³⁰ Joor, *De adelaar en het lam*, 42.

¹³¹ Van der Burg, *Napoleonic governance*, 5-6, 121-22.

¹³² Aerts, "Een staat in verbouwing," 53-54.

Friesland maakte ook een bestuurlijke hervorming door. Landdrost Andringa de Kempenaer werd vervangen door de landdrost van Gelderland J. G. Verstolk van Soelen. Andringa nam zijn plaats in Gelderland, dit was opdat de nieuwe prefecten zich niet te veel zouden binden aan de regio die zij bestuurden. Verstolk was een topambtenaar voor Napoleon, blijkt ook uit de titel ‘baron de l’Empire’ die hij verkreeg. Een interessant aspect van de inlijving wat betreft Friesland is dat het departement bijna zou fuseren met het departement van de Eems. Burgemeester van Leeuwarden, J. van Burmania, wist hier in samenwerking met minister Alexander Gogel een stokje voor te steken. De angst om het beetje autonomie dat Friesland nog had te verliezen was groot.¹³³

3.3 Censuur

Het regime van Napoleon was veel bezig met het tegengaan van de verspreiding van vijandelijk gedachtegoed. Hoewel onder Lodewijk er wel al censuur heerste in het Koninkrijk Holland, werd deze na de inlijving van 1810 aangepast. Nu de Nederlanden direct door Napoleon bestuurd werden veranderde het systeem van censuur in een preventief systeem in plaats van een reactief systeem. Tussen 1806 en 1810 was de censuur gericht op de verspreiding van boeken, periodieken en nieuwsberichten, na 1810 bestond er een uitgebreider administratief systeem waarbij het aantal uitgevers en drukkers en hun capaciteit werd bijgehouden. Ook de verantwoordelijkheid voor het handhaven van de censuur wijzigde. Voorheen was dit onderdeel van het uitgebreide politienetwerk, nu was het de verantwoordelijkheid van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en op lokaal niveau dus bij de prefecten. Dit zorgde in de Nederlandse gebieden voor wrijving tussen enerzijds minister van Binnenlandse Zaken Montlivet en anderzijds het Ministerie van Politie met directeur van de politie in Nederland Devilliers en minister Savary in Parijs.¹³⁴

Aan de uitvoering van het keizerlijk decreet van februari 1810, betreffende het nieuwe systeem van censuur, ging nog wat onenigheid tussen Franse ambtenaren vooraf. De visies van Franse ambtenaren van het Nederlandse volk verschilden sterk. Zo kreeg Napoleon van de rapporten van Lebrun een nagenoeg positief beeld van de Nederlanders. Devilliers was het hier mee oneens en probeerde via Savary het opstandige karakter van de Nederlanders te benadrukken. Lebrun was ervan overtuigd dat men de keizer niet ongerust moest maken met zaken als de verspreiding van illegale teksten, Devilliers daarentegen schrok van de anti-Franse liedjes, vlugschriften en pamfletten tijdens de conscriptieoproeren in 1811. Hij pakte de

¹³³ Kuiper, “Politiek en bestuur,” 123-24.

¹³⁴ Verheijen, *Nederland onder Napoleon*, 197-99.

verspreiding hiervan aan met de arrestaties van drukkers en verspreiders zonder toestemming van Lebrun. Devilliers probeerde wederom met zijn verzamelde bewijslast via Savary een toename van politiemaatregelen in de Nederlanden te realiseren, maar tevergeefs. Napoleon nam het advies van minister van Binnenlandse Zaken Montalivet aan om gebruik te maken van ‘hommes des lettres’ die de boekenmarkt zouden controleren op anti-Frans sentiment.¹³⁵

Hoewel het censuur proces nu via deze inspecteurs verliep als verantwoordelijkheid van het Ministerie van Binnenlandse Zaken, bemoeide Devilliers zich er nog wel mee. Devilliers bleef de politiemacht in de Nederlanden gebruiken om zelf zijn strengere ideeën over de censuur uit te blijven voeren. Zo verbood hij drukkers verschillende keren iets uit te geven waarna Lebrun dit verbod terugdraaide. Kortom ging het censuursysteem van het Keizerrijk onbedoeld via twee wegen. Enerzijds via Binnenlandse zaken dat een lichter idee over de censuur had en anderzijds via de politie, dat strenger ingreep.¹³⁶ Uiteindelijk heeft deze ambtelijke onenigheid het karakter van de repressieve napoleontische macht in de verschillende regio's mede bepaald.

3.4 Conscriptie

De grootste bron van onrust was de invoering van de dienstplicht. Onder Lodewijk ontstond al commotie rondom het rekruteren van weeskinderen voor het leger en daadwerkelijke dienstplicht hadden de Nederlanden nooit gekend, enkel schutterijdienstplicht. Vooral mannen uit de volksklasse en lage middenklasse waren ongelukkig, omdat rijkere burgers vervangers konden betalen. Volgens Aerts ontstonden overal in Nederland rellen en incidenten als gevolg van de conscriptie, die in 1813 vanaf de terugtocht uit Rusland in betekenis toenamen.¹³⁷

Uit correspondentie van Lebrun en Napoleon lijkt de uitvoering van de conscriptie eerst op weinig verzet stuitte. Op 18 april 1811 schrijft Lebrun aan de keizer dat hij een rapport van de 31^e divisie heeft ontvangen waaruit blijkt dat ‘de dienstplicht voor het landleger zonder problemen [is] verlopen in Friesland.’¹³⁸ Lebrun zelf krijgt een maand later, op 11 mei 1811, een bericht van d’Alphonse, die voor het Ministerie van Binnenlandse Zaken werkte, waaruit blijkt dat de conscriptie van zee-dienstplichtigen wederom in alle rust is verlopen. D’Alphonse noemt dat ‘de mannen die door loting waren aangewezen voor deze dienst, ...in de beste stemming [zijn] vertrokken.’¹³⁹ Hij noemt wel nog dat op Ameland een kleine oproer ontstond

¹³⁵ Ibidem, 200-03.

¹³⁶ Ibidem, 205-08.

¹³⁷ Aerts, “Een staat in verbouwing,” 54.

¹³⁸ Colenbrander, *Gedenkstukken VI*, 147. Lebrun aan Napoleon, 18 april 1811.

¹³⁹ Ibidem, 899-900. D’Alphonse aan Lebrun, 11 mei 1811.

waarbij vier dienstplichtigen zijn ontsnapt. De prefect van Friesland zou 100 soldaten naar Ameland hebben gestuurd om de vier op te sporen en te arresteren.¹⁴⁰

Uit een verbaal van de prefect van Friesland Verstolk, van 13 mei blijkt dat op 8 mei een incident heeft voorgedaan in Harlingen. Een groep dienstplichtigen die vanuit Harlingen verscheept zou worden had de tijd om zich nog even in de stad te begeven, wat leidde tot dronkenschap en het ongehoorzamen van superieuren. Het verbaal meldt ‘dat deze lieden op een onstuimige wijze inkwartiering hebben gevraagd, zich aan ongeregelde heden hebben overgegeven en vervolgens met moeite door de militaire en burgermagt wederom zijn verenigd.’¹⁴¹ Lebruns eerdere beoordeling lijkt dus niet meer op te gaan.

Diezelfde zomer werd op een lid van het gemeentebestuur van de gemeente Ferwerderadeel wraak genomen. Hij zou verantwoordelijk worden gehouden voor de opzending van mannen naar Texel om hier aan fortificatiewerkzaamheden mee te werken. Dit is een andere vorm van dwangarbeid dan dienstplicht, maar ook hieruit kan opgemaakt worden dat er aversie bestond tegen het collaboreren met de oorlogswerkzaamheden van de keizer. De gemeentebestuurder verloor zijn boerderij aan een aangestoken brand.¹⁴² In 1812 zijn drie broers uit Grouw veroordeeld omdat zij in 1811, toen zij werden opgeroepen voor hun dienstplicht bij de marine, beledigende en dreigende handgebaren uitten tegen gemeentebestuurders uit onvrede over hun oproep. Alle drie de dienstplichtigen werden veroordeeld tot een maand tuchthuis.¹⁴³

De commandant van departement Friesland, Devaux, schrijft op 24 februari 1812 aan d’Alphonse over het verloop van de oproep van dienstplichtigen in Friesland. Volgens Devaux verliep alles wederom ‘met kalmte en berusting.’ Hij noemt zelfs dat tien Friezen vrijwillig zonder vergoeding de plaats van een broer of zwager innemen en zelf gehoor aan de oproep geven. Devaux benadrukt: ‘het volk is van voorbeeldige goedheid; vaders en moeders van dienstplichtigen bieden met respect hun verzoeken aan bij de raad voor vrijstelling of vanwege de lichamelijke ongeschiktheid van hun zonen. Wanneer zij niets verkrijgen, tonen zij geen lafheid; zij vertrekken zonder klachten.’ Devaux maakt hier vervolgens uit op dat ‘het Friese volk over veel karakter beschikt, en...dat dit volk tot grote daden in staat zou zijn. Met de tijd zal dit volk zich onderscheiden.’¹⁴⁴ Hier schetst Devaux een beeld van zijn receptie van de Friese identiteit.

¹⁴⁰ Colenbrander, *Gedenkstukken VI*, 899-900. D’Alphonse aan Lebrun, 11 mei 1811.

¹⁴¹ Tresoar/BRF/Prefect/Verbaal(3487), 13 mei 1811(21). Zie ook Joor p. 135.

¹⁴² Ibidem(3490)/ 17 augustus 1811. Zie ook Joor p. 450.

¹⁴³ Tresoar/NRA Leeuwarden/Sententies(719)/9 mei 1812. Zie ook Joor p. 351-50.

¹⁴⁴ Colenbrander, *Gedenkstukken VI*, 1190-91.

Op 20 maart 1812 heeft een groep van 50 uit Leeuwarden afkomstige dienstplichtigen op hun weg langs Wirdum het huis van de maire A. H. Palsman geplunderd. In een brief aan de prefect van Friesland Verstolk schreef Palsman wat er allemaal zowel gestolen is en dat hij in zijn woning een ravage aantrof. De maire schrijft Verstolk zodat ‘in het vervolg bij soortgelijke gelegenheden zodanige omstandigheden geen plaats kunnen vinden, en in dezen den Schuldigen misschien ontdekt zullen kunnen worden.’¹⁴⁵ Soortgelijke ‘kleine’ incidenten werden zeer gevreesd door de autoriteiten. De angst bestond dat kleine baldadigheden of protesten van dienstplichtigen grotere oproeren konden uitlokken als gevolg van de bredere ontevredenheid over de dienstplicht.¹⁴⁶ Hierom is het juist opmerkelijk dat de berichtgeving van tussen de verschillende bestuurslagen over de conscriptie in Friesland positief is. Het zou kunnen dat, in lijn met Lebruns streven om de keizer niet ongerust te maken met informatie over de verspreiding van pamfletten en vlugschriften, er een cultuur bestond waarbij lagere ambtenaren hun superieuren liever geen slecht nieuws brachten. Ook in januari 1813, wanneer Napoleon door zijn terugtocht uit Rusland niet meer als onverslaanbaar werd gezien en het verzet tegen het Franse regime sterk toenam, schrijft Lebrun aan Napoleon dat onder andere in Friesland geen ‘sprake zou zijn van een spontane opstand.’¹⁴⁷ Ook op 5 februari schreef Lebrun Napoleon opnieuw dat ‘de streek’ Friesland rustig was en er enkel wat smokkel plaatsvond aan de kust en op de Waddeneilanden.¹⁴⁸

Al deze incidenten uit het archief tonen dat de Friese bevolking bij tijden niet wenste te gehoorzamen aan de Franse macht. Deze weerstand tegen de conscriptie had eenzelfde karakter als in andere delen van Nederland, waardoor de Friese casus ten aanzien van de dienstplicht niet als uitzonderlijk beoordeeld kan worden.

3.5 Woede tegen ambtenaren

De Franse ambtenaren die in de Nederlanden gestationeerd waren stuitten op allerlei verzet. Dit had te maken met de manier waarop zij zich gedroegen en hoe dit ervaren werd, namelijk als een bezettingsmacht. Het verzet tegen Franse ambtenaren nam toe tijdens de opmars van de Russen richting Parijs. Toen de Zesde Coalitie werd gevormd en Napoleons macht in Europa verkrumelde, vluchtten steeds meer Franse ambtenaren weg uit de door Frankrijk bezette gebieden, wanneer zij regelmatig ten prooi vielen aan gewelddadig verzet.

¹⁴⁵ Tresoar/BRF/Prefect/Ingekomen Stukken/4024/21 maart 1812(802). Zie ook Joor p. 135.

¹⁴⁶ Joor, *De adelaar en het lam*, 135-36.

¹⁴⁷ Colenbrander, *Gedenkschriften VI*, 235. Lebrun aan Napoleon, 15 januari 1813.

¹⁴⁸ Ibidem, 240-41. Lebrun aan Napoleon, 5 februari 1813.

Uit een brief van de in Leeuwarden gestationeerde kolonel Wimpffen aan De Contamine, een stafchef van generaal Molitor, blijkt dat in Friesland de haat jegens Franse militairen groter is dan waar ook in de Nederlanden. De brief is van 14 november 1810 en is een paar dagen later door maarschalk Oudinot als bijlage aan Lebrun gestuurd. Niet alleen onder het gewone volk bestaat deze haat, net zo goed onder de burgerlijke autoriteiten. Wimpffen beschrijft een incident waaruit ‘het gebrek aan respect’ jegens Franse militairen van de magistraten van Leeuwarden blijkt. Een bezoek van de minister van Marine verliep volgens Wimpffen met weinig respect omdat er geen toereikend vervoer was geregeld waardoor de minister doorweekt in Leeuwarden aankwam, er geen gemeentelijke ambtenaren aanwezig waren en de bestuurders uit Leeuwarden de minister in een herberg wilden laten slapen. Wimpffen stelt in het slot van zijn brief als straf voor om ‘hen een bataljon [te laten] herbergen bij de inwoners voor een week, met toestemming om deze soldaten bij voorkeur onder te brengen in de huizen van de magistraten zelf.’¹⁴⁹

Op 21 november 1810 vond in Gorredijk een incident plaats tegen twee ambtenaren van de recherche. Zij zouden mishandeld zijn door een menigte op de weekmarkt, als gevolg van een belastingoproer. Het incident was voor het Ministerie van Justitie en Politie de reden om een waarschuwing uit te sturen naar alle ambtenaren om op hun hoede te zijn voor woedende menigten.¹⁵⁰ Het volgende gedocumenteerde incident is van zo’n anderhalf jaar later. Uit een vonnis van de rechtbank in Leeuwarden blijkt dat op 12 juli 1812 in Berlikum een voorval heeft plaatsgevonden tussen een persoon uit de volkse klasse en de maire van Assen. De maire beval een groep mensen uiteen te gaan waarop de betreffende burger zich verzette en riep: ‘deze plaats [is] voor [mij] net zoo vrij ... als voor een ander!’¹⁵¹ Ten slotte werd op 4 december 1812 tussen Heerenveen en Joure een adjunct-maire mishandeld die daar het voetpad aan het inspecteren was. De jongens die hem belaagden waren 23 en 18 jaar oud volgens het verbaal van het Keizerlijk Gerechtshof.¹⁵² Deze drie voorvallen lijken incidenten en geen onderdeel van een structurelere weerstand tegen ambtenaren van het Franse regime zoals dat vanaf januari 1813 zo zal zijn. Wel zijn het gevallen waarbij de autoriteit van de Franse bezetter in Friesland openlijk in twijfel werd getrokken. Verzet tegen belastingen is zo dus ook een aanklacht tegen de Franse macht.

¹⁴⁹ Ibidem, 866. Wimpffen aan De Contamine, 14 november 1810.

¹⁵⁰ NA/JP/Verbaal(238)/14 december 1810(105). Zie ook Joor p. 272.

¹⁵¹ Joor, *De adelaar en het lam*, 449.

¹⁵² NA/Keizerlijk gerechtshof/Arresten van de Kamer van Beschuldigingen(149)/22 januari 1813(762). Zie ook Joor p. 450.

In januari 1813 vond een bijzonder incident plaats in Leeuwarden. Januari 1813 was voor de Franse ambtenaren al een onrustige maand omdat uit verschillende berichten blijkt dat een vorm van orangisme weer oplaaide doordat er geruchten in de rondte gingen over een huwelijk tussen de zoon van de erfprins van Oranje – Willem VII, de latere koning Willem II – en de dochter van de prins-regent van Engeland. Ook werd er gesproken over plannen voor een Engelse invasie van Europa. Deze geruchten gingen hand in hand met anti-Frans sentiment.¹⁵³ In de volgende paragraaf ga ik dieper in op dit orangisme en de verspreiding ervan via pamfletten en vlugschriften. Het incident dat zich voordeed begon als een ruzie tussen de advocaat Nauta en secretaris van Hindelopen Boomhouder aan de ene kant en de secretaris van de commissaris van Oorlogszaken Moulton en de commie Perotin aan de andere kant. Moulton zou een geladen pistool tevoorschijn hebben gehaald om zijn opposanten te vermoorden, maar werd gearresteerd door de gendarmerie. Hij werd snel vrijgelaten op bevel van de commissaris van Oorlogszaken waarna hij in handen viel van een boze menigte ‘gepeupel’ en mishandeld werd. Ook Nauta werd op zijn weg naar huis beledigd en opnieuw bedreigd met een pistool door een groep die de bron ‘Le Grand Commies’ noemt.¹⁵⁴ Het lijkt er dus op dat er sprake was van spanningen tussen een pro- en anti-Franse partij in Leeuwarden. Als we deze partijvorming koppelen aan identiteit zien we hier duidelijk de doorlopende ondervraging en receptie van deze identiteit.

In november 1813, na Napoleons nederlaag tijdens de Volkerenslag bij Leipzig, neemt het geweld tegen ambtenaren van het Franse regime fors toe in de (voormalig) door Napoleon bezette gebieden. Ambtenaren vluchtten en soldaten om hen te beschermen waren er nauwelijks meer. Zo zijn er ook drie voorvallen in Friesland gedocumenteerd waarbij Franse ambtenaren slachtoffer waren van dit geweld. Allereerst op Ameland, dat al bekend stond om haar loyaliteit aan Oranje en een eerder conscriptieoproer. Op 8 november werden hier door een woedende menigte de vertrekkende douaniers bekogeld met stenen en geweren.¹⁵⁵ Net zo interessant is de brief van Devilliers aan Savary van 12 november, waarin het incident besproken wordt en de prefect een sneer krijgt van Devilliers. Verstokt zou volgens Devilliers ‘doodsbang [zijn] voor de omstandigheden en toont daardoor een extreme zwakte. Hij heeft de goede indruk die de mensen over hem hadden, volledig verloren.’¹⁵⁶ Twee dagen later schrijft Lebrun aan Napoleon over de benarde situatie van de Nederlanden doordat de vijand zich al in departement Oost-

¹⁵³ Verheijen, *Nederland onder Napoleon*, 220.

¹⁵⁴ HCL/Gemeentebestuur Leeuwarden 1811-1941/Rapporten van de commissaris van politie te Leeuwarden aan de commissaris-speciaal te Dokkum(5171)/17 januari 1813. Zie ook Joor p. 566.

¹⁵⁵ Tresoar/BRF/Prefect/Ingekomen Missiven(3587)/11 november 1813(1990 en 1991). Zie ook Joor p. 442.

¹⁵⁶ Colenbrander, *Gedenkstukken VI*, 711. Devilliers aan Savary, 12 november 1813.

Eems bevindt. Over Friesland schrijft Lebrun dat hij niks weet, hij noemt het ‘een afzonderlijk departement dat vasthoudt aan zijn oude ideeën. Er is daar geen legerkracht.’ Opmerkelijk is dat Lebrun echter wél vertrouwd op de prefect, deze is volgens hem ‘bekwaam en haalt het beste uit mensen en middelen.’¹⁵⁷

Op 15 november 1813, een dag na het vertrek van de Fransen, vond in Heerenveen een belastingoproer plaats. Deze eindigde in de plundering van een tabaksmagazijn waar geweld aan te pas kwam, ondanks de aanwezigheid van twaalf gewapenden, waaronder de maire, die de orde probeerde te herstellen. Eén oproerling overleed aan zijn verwondingen.¹⁵⁸ De volgende dag werd met een ‘Bekendmaking’ duidelijk dat er ‘gewapende patrouilles langs de straten zullen worden gezonden en de minste beweging zullen gadeslaan.’¹⁵⁹

Een paar dagen later vond het laatst gedocumenteerde geweldsincident plaats. De eerder besproken douaniers die van Ameland onderweg naar Leeuwarden waren voeren rond 19 november 1813 door Franeker waar zij opnieuw bekogeld werden door ‘het gepeupel’ met stenen en modder. De leden van de Nationale Garde lijken erbij gestaan te hebben zonder moeite te doen om de gewelddadigheden te stoppen. Er is zelfs een douanier gestorven omdat deze te water is geraakt en is verdronken. Meerdere douaniers raakten gewond.¹⁶⁰

3.6 Vlugschriften en orangisme

De geruchten over de prins van Oranje hadden als gevolg dat in de tweede en derde week van januari 1813 een toename van orangisme te zien is aan de hand van politierapporten, in vlugschriften en in pamfletten. Deze nationalisering van het oranjegevoel zou ook aan de basis liggen van de latere omwenteling naar het Koninkrijk der Nederlanden. Het orangisme dat hier opkwam kan begrepen worden als een anti-Frans orangisme, wat ook verklaart dat voormalig tegenstanders van Oranje zich ook aangesproken voelden door dit sentiment.¹⁶¹

Het toenemende orangisme vanaf januari 1813 verspreidde zich via clandestiene wegen. Veelal door middel van vlugschriften en pamfletten. Het orangisme in Friesland is de eerste verspreiding hiervan in 1813 in Leeuwarden. Prefect van het Zuiderzee departement De Celles informeerde Montalivet over de verspreiding van ditzelfde vlugschrift in Amsterdam: ‘de publieke opinie is de afgelopen vier à vijf dagen sterk verslechterd.’¹⁶² Hierna lijkt het relatief

¹⁵⁷ Ibidem, 296-98. Lebrun aan Napoleon, 14 november 1813.

¹⁵⁸ Ibidem, 1735. Van Haften aan Van Maanen, 19 november 1813.

¹⁵⁹ Tresoar/BRF/Prefect/Ingekomen stukken(3587)/16 november 1813.

¹⁶⁰ Colenbrander, *Gedenkstukken VI*, 522-24. Van Lennep aan Pommereul, 19 november 1813.

¹⁶¹ Verheijen, *Nederland onder Napoleon*, 220.

¹⁶² Ibidem, 221.

rustig in Friesland, ook volgens het rapport van Lebrun aan Napoleon op 5 februari.¹⁶³ Tot 8 maart, wanneer de verjaardag van Willem V uitbundig werd gevierd in Franeker, blijkt uit verschillende bronnen. Het gehele volk van Franeker zou naar buiten zijn gekomen om een beurtschip binnen te laten met daarop de tekst ‘Oranje Boven!’¹⁶⁴ Er werd ook een oranje vlag gehesen blijkt uit een brief van de militair J. W. Janssens aan Lebrun.¹⁶⁵ Uit een brief van Devilliers aan Savary blijkt dat de menigte uit elkaar gedreven moest worden door de politiemacht en dat er zeven onruststokers zijn opgepakt. Ook meldde Devilliers dat de onrust in Friesland voortduurde.¹⁶⁶

In diezelfde brief noemt Devilliers het opduiken van couplet in Workum. Het betreft een korte tekst gericht aan de erfprins en volgens Devilliers geschreven door ‘un homme de beaucoup d’esprit.’¹⁶⁷ Het versje is naar het frans vertaald meegestuurd als bijlage en klonk:

‘Kom, mijn waardige prins, de tijd komt dichterbij,
strijd voor uw vaderland, het erfgoed van uw voorouders;
Over een paar dagen dragen we een oranje tak op onze borst,
over een paar dagen zullen we de Schepper prijzen die ons het mooiste schenkt wat we
ons kunnen wensen,
de glorie van de Oranjeboom!’¹⁶⁸

Ook Janssens noemde het couplet dat in Workum werd aangetroffen in zijn brief aan Lebrun. Hij schreef dat hij de directeur van de douane heeft verzocht enkele troepen naar Friesland te sturen zodat deze onder leiding van De Stabenrath ingezet kunnen worden om ‘samenzweringen te voorkomen.’ Verder noemde hij dat zelfs in zijn divisie de publieke opinie verslechterde en de herinnering naar het Huis van Oranje werd opgeroepen.¹⁶⁹

De sfeer in Friesland sloeg duidelijk om en verslechterde vanuit Frans perspectief. Een maand later op 9 april werd er nog een spotdicht op Napoleon gevonden op de vismarkt in Leeuwarden. Het luidde:

‘Grote Napoleon,

¹⁶³ Colenbrander, *Gedenkschriften VI*, 240-41. Lebrun aan Napoleon, 5 februari 1813.

¹⁶⁴ Joor, *De adelaar en het lam*, 525.

¹⁶⁵ Colenbrander, *Gedenkstukken VI*, 995-96. Janssens aan Lebrun, 10 maart 1813.

¹⁶⁶ Ibidem, 615-16. Devilliers aan Savary, 10 maart 1813.

¹⁶⁷ Ibidem, 615-16. Devilliers aan Savary, 10 maart 1813.

¹⁶⁸ Ibidem, 615-16. Devilliers aan Savary, 10 maart 1813.

¹⁶⁹ Ibidem, 995-96. Janssens aan Lebrun, 10 maart 1813.

Uw rijk is voorbij,
Uwe legers zijn geslagen,
Hamburg is in handen der Russen,
Antwerpen geblokkeerd door de Engelschen,
Leve de Prins van Orange Willem de VI.¹⁷⁰

In dit spotdicht waarin het einde van Napoleons macht wordt beschreven wordt het anti-Franse sentiment wederom gekoppeld aan de terugkeer van Oranje.

Ten tijde van de Franse inlijving is er in Friesland vergelijkbaar verzet te constateren als in de rest van Nederland. Enerzijds ontwikkelde de onvrede over conscriptie zich tot daadwerkelijk verzet en ongehoorzaamheid in verschillende Friese plaatsen, anderzijds nam de woede tegen Franse ambtenaren en militairen toe, wat zich uitte in gewelddadigheden wanneer de napoleontische macht lijkt af te brokkelen. Het verzet nam een nationaal karakter aan in de vorm van de nieuwe verzetskleur Oranje, vergelijkbaar met de rest van Nederland. De Nederlandse geschiedenis heeft zeker niet stilgestaan tussen 1810 en 1813.

¹⁷⁰ HCL/Gemeentebestuur Leeuwarden 1811-1941/Rapporten van de commissaris van politie te Leeuwarden aan de commissaris-speciaal te Dokkum(5171)/9 april 1813.

Conclusie

Het napoleontische bestuur in de Nederlanden, en de implicaties daarvan, is door verscheidene historici al bestudeerd met een identiteitsvraag als rode draad. Dat is gedaan voor de Nederlandse casus dan wel voor andere landen. Met de studie van Joor heeft het onderzoek naar napoleontisch Nederland een impuls gekregen en zijn de studies naar onder andere de verwikkeling van de napoleontische bezetting en nationale identiteit mogelijk gemaakt. Zo liet Verheijen met behulp van Joors archiefstudie zien dat het verzet tegen de Fransen een diepere laag had waarin zowel partijstrijd als een nationale identiteit terug te vinden zijn. Voor deze masterscriptie was de vraag wat de betekenis van deze identiteit in regionale context is geweest, in dit geval die van Friesland.

Friesland werd voorafgaand aan de Franse Tijd getypeerd door landelijkheid, hang naar autonomie en de tegenstelling met Holland. De gedetailleerde uiteenzetting van de Friese geschiedenis en de aspecten die de dynamische Friese identiteit maken, fungeerde als kader om de archiefstudie van Joor binnen te plaatsen. Met een langere aanloop en een regionale historische context lijkt voor de Friese casus zeker te stellen dat het verzet tegen het Franse regime een diepere laag bevatte en identiteit in het Friese verzet betekenis had. Het verzet dat in Friesland opdook kan begrepen worden vanuit de Friese federalistische gedachte. Dit gedachtegoed vindt haar wortels in het Karelsprivilege, de Friese vrijheid en Frieslands onafhankelijkheid in de Republiek. In de achttiende eeuw werd deze idee ingenomen door zowel de prins- als staatsgezinden waardoor Friesland tevergeefs verzet bood tegen de unificatie van de Nederlanden in 1798. Hierna zal Friesland nooit weer autonoom zijn, maar verdween dan ook het eeuwenoude onafhankelijkheidsideaal?

Koninkrijk Holland

Het onafhankelijkheidsideaal wordt grotendeels gevolgd door de elite van Friesland. Zij zagen met het verdwijnen van het patronagestelsel dat bij het regime van de stadhouder hoorde hun macht eveneens verdwijnen, eerst in de Bataafse context en later onder koning Lodewijk. Lodewijk wist de elite tevreden te houden met machtsvolle ambten waarmee het Koninkrijk Holland een continuering leek van het stadhouderlijk stelsel, maar met een ander staatshoofd.

Voor het gewone Friese volk in de steden en op het platteland was dit anders. Het volk was vaak openlijk tegen het bestuur van Lodewijk in verzet, bijvoorbeeld bij de invoering van de wezenconscriptie. Dit kan beschouwd worden als verzet tegen een buitenlandse bezetter, hoewel dat ten tijde van Koninkrijk Holland nog niet het sentiment lijkt te zijn, of als verzet

tegen een centraliserende staat. Dit laatste zou niet direct implicaties hebben voor het identiteitsvraagstuk, tenzij de context van de Friese geschiedenis en identiteit hier overheen wordt gelegd. In het verzet tegen de wezenconscriptie dan wel de economische onvrede die geuit werd kunnen zo begrepen worden als verzet waarin de eerste onderliggende inhoud van identiteit te vinden is. Zeker als in acht genomen wordt dat dit verzet zich ontwikkelde naar gevallen waarbij anti-Franse sentimenten worden geuit en Lodewijk en Napoleon uiteindelijk mikpunten werden.

Erg opvallend voor de Friese casus is dat het orangisme onder het volk geen significante ervaring doormaakt tijdens de invasie van Walcheren in 1809. Hoewel volgens verschillende bronnen Friesland in verhouding tot andere provincies altijd relatief Oranjegezind is geweest, is in de archieven geen bewijs te vinden voor een ervaring van het orangisme in 1809 zoals in de rest van Nederland wel lijkt plaats te vinden. Het valt uit te sluiten dat het nieuws van de invasie Friesland niet zou weten te bereiken – er gingen wel degelijk geruchten over de landing van Engelsen – maar deze gebeurtenis lijkt Friesland geen Oranje impuls gegeven te hebben, zo blijkt uit de rapporten van het ministerie van Politie en Justitie.

De inlijving

In de Nederlanden gold het repressieve Franse regime van na de inlijving als een katalysator van het van de nationale gedachte volgens Verheijen. De komst van Franse ambtenaren, militairen en bestuurders distantieerde het volk van het bestuur. De Nederlandse bestuurders die aanbleven in de departementen verplaatsten zodat zij geen binding hadden met hun eigen departement. Daarnaast nam het censuurbeleid een andere vorm aan. Het voormalig repressieve karakter van dit beleid veranderde in een preventief beleid. Ook de verantwoordelijkheden voor de uitvoering van dit beleid wijzigden, waardoor frictie ontstond tussen verschillende ministeries. Dit schiep ruimte voor de verspreiding van vlugschriften en pamfletten in Friesland en de rest van Nederland.

De invoering van de dienstplicht om de legers van Napoleon van manschappen te voorzien was, in ieder geval achteraf gezien, vragen om problemen. Onder Lodewijk ontstond immers al onrust bij de conscriptie van wezen nadat Lodewijk had beloofd nooit de dienstplicht in te voeren, toen Napoleon deze wel invoerde en Nederlandse burgers in de legers van Napoleon moesten vechten bracht dit grote vormen van onrust mee. Zo ook in Friesland. Opmerkelijk voor de rapportage van de conscripties in Friesland is dat ambtenaren in de hiërarchische structuur naar Lebrun en Napoleon berichtten dat de conscriptie goed en probleemloos verliep. Dit terwijl er wel degelijk verzet was en er voorbeelden zijn van onrustige

oproepen evenals baldadigheden van dienstplichtigen in Friesland. De Friese situatie, echter, is niet buitengewoon ten opzichte van de rest van Nederland.

Daarnaast ontwikkelde de economische onvrede van tijdens het Koninkrijk Holland zich in uitingen van geweld tegen Franse ambtenaren, hierin bleef Friesland niet achter. Niet alleen werden Franse ambtenaren gekoppeld aan het economische verval van de Nederlanden – de kustwacht en douaniers die het continentaal stelsel moesten handhaven en de Friese handel in de weg zaten werden niet geliefd in Friesland – maar ook de belastingambtenaren en soldaten kregen het zwaar. Dit alles had te maken met het groeiende anti-Franse sentiment dat in Nederland opkwam. Wanneer Napoleons macht afbrokkelt lijken zijn ambtenaren de grip op Friesland al gauw te verliezen blijkt uit de brief van Lebrun. Het anti-Franse sentiment betekende meer dan haat aan een bezettende macht, het was een essentieel onderdeel van het identiteitsvraagstuk. De Franse ambtenaren die de verloren autonomie personifieerden stonden in de weg van het herstel van het vaderland. Geleidelijk bracht dit de nieuwe belichaming van de Nederlandse natie met zich mee.

In januari 1813 wordt oranje de nieuwe verzetskleur van Nederland. Zowel voor- als tegenstanders van het Huis van Oranje schaarden zich bij het anti-Franse orangisme. In Friesland wordt de verjaardag van de, inmiddels al overleden, voormalig stadhouder Willem V uitbundig gevierd en duiken steeds vaker vlugschriften op die over de terugkeer van Oranje spreken. Dit valt goed te begrijpen tegen de achtergrond van de ontwikkelingen in de rest van Nederland en de afbrokkelende macht van Napoleon en is zeer betekenisvol voor de identiteitskwesie. De Nederlandse identiteit werd genationaliseerd met Oranje als belichaming, wat een gevolg was van een gedeeld anti-Frans sentiment.

Nu ben ik in staat mijn hoofdvraag te beantwoorden: wat is de betekenis van de Friese identiteit in het verzet tegen napoleontisch bestuur in Friesland tussen 1806 en 1813? Wanneer we identiteit definiëren als proces van verbeelding, benoeming en herkenning, en de constante receptie en ondervraging van dat beeld, zien we een ontwikkeling in Friesland vergelijkbaar met die in de rest van Nederland. Doorgaans werden de Friezen als apart volk beschreven, maar binnen de grote gebeurtenissen van de napoleontische tijd ontstaat geen modern nationalisme – daarvoor was de kloof tussen de Friese elite en het gewone Friese volk te groot – maar was er sprake van een voluntaristisch reactief fenomeen dat werd gevormd door de Franse macht en de vorm kreeg van een roep om het huis van Oranje, waarmee de Friese identiteit integreerde in het bredere nationaal anti-Frans orangisme. Dit ontwikkelde zich pas in het laatste jaar van

de bezetting, in de jaren hiervoor was er geen verenigende identiteit maar klonken partijtegenstellingen door in het verzet.

De betekenis van de Friese identiteit in het verzet tegen napoleontisch bestuur in Friesland is hierom van dynamische aard. De onstuimige tijd die volgde na de Bataafse Revolutie heeft het Friese identiteitsvraagstuk op scherp gezet met unificatie op de loer. Bijvoorbeeld gedurende bijna de hele Franse Tijd was onderdeel van de Friese identiteit de afkeer tegen Holland, dat veranderde in 1813. In het verzet tegen eerst Lodewijks bestuur en later dat van zijn broer ontwikkelde dit zich niet uitzonderlijk in vergelijking met de rest van Nederland. Het politiek overstijgende vaderlands besef van de jaren 1770, zoals Van Sas dat beschrijft en dat volgens Aerts door de jaren van voor 1800 was ontwikkeld tot een sterk nationaal besef, kwam in dienst te staan van het nationale verzet tegen de Franse bezetter. Het gevolg hiervan was niet alleen dat de verbannen Oranjes konden terugkeren als koningen, maar ook dat voorheen zeer particularistische provinciën als Friesland zich met de natiestaat konden verzoenen.

De studie naar Napoleontisch bestuur in Nederland heeft de afgelopen jaren een ervaring ervaren als gevolg van de archiefstudie van Joor, die liet zien dat Nederland zich niet zonder slag of stoot liet onderwerpen. Dit verzet is door onder anderen Verheijen, maar ook Van Sas, Aerts en Lotte Jensen, gekoppeld aan het identiteitsvraagstuk van Nederland in deze periode. Met deze masterscriptie heb ik gepoogd toe te voegen aan dit debat, door de positie van de Friese casus in dit vraagstuk gedetailleerd weer te geven en zo nieuw licht te schijnen op Friese – en dus regionale – verschillen. Om tot volledig begrip te komen van de ontwikkeling van de Nederlandse identiteit in het verzet tegen napoleontisch bestuur en de betekenis van regionale identiteiten hierin, zou het lonen om hier meer regionaal onderzoek naar te doen.

Bronnen en literatuur

Geraadpleegde archieven

Historisch Centrum Leeuwarden, Leeuwarden (HCL)

- Gemeentebestuur Leeuwarden, 1811-1941, 1002.

Tresoar Fries historisch en letterkundig centrum, Leeuwarden

- Gewestelijke besturen in Friesland in de Franse tijd (BRF), 1795-1815, 8.
- Nieuwe rechterlijke archieven (NRA), 1811-1838, 16.

Nationaal Archief, Den Haag (NA)

- Ministerie van Justitie en Politie (JP), 1806-1810, 2.01.10.01.
- Keizerlijk Gerechtshof, 1811-1813, 2.09.17.

Databases en digitale collecties

Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek (NNBW;

<http://resources.huygens.knaw.nl/retroboeken/nnbw/>).

Digitale Bibliotheek der Nederlandse Letteren (DBNL; www.dbnl.nl).

Gedenkstukken der Algemeene Geschiedenis van Nederland

(<https://resources.huygens.knaw.nl/retroboeken/gedenkstukken/#source=9&page=21&view=imagePane&accessor=toc>).

Kranten

Lodewijk Napoleon. "Holland." *Koninklijke Courant*. 4 juli 1810.

<https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010240112:mpeg21:p001>.

Afbeeldingen

Job (Jacques Marie Gaston Onfroy de Breville). *De jonge Napoleon Bonaparte aan het studeren aan de militaire academie in Brienne-le-Chateau*. Uit *Bonaparte* van Georges Montorgueil. Parijs: Bolvin & Cie, 1910, p. 7.

Literatuur

Aerts, Remieg. "Een staat in verbouwing: Van republiek naar constitutioneel koninkrijk, 1780 – 1848." in *Land van kleine gebaren: Een politieke geschiedenis van Nederland 1780 – 1990* red. Remieg Aerts, Herman de Liagre Böhl, Piet de Rooy en Henk te Velde, 13-95. Amsterdam: Sun, 2007.

- Breuker, Philippus. *Opkomst en bloei van het Friese nationalisme, 1740-1875*. Leeuwarden: Wijdemeer, 2014.
- Broers, Michael. *Europe under Napoleon 1799-1815*. Londen: Arnold, 1996.
- Burg, Martijn van der. *Napoleonic governance in the Netherlands and Northwest Germany: Conquest, incorporation, and integration*. Heerlen: Palgrave Macmillan, 2021.
- Colenbrander, Herman Theodoor. *Gedenkstukken der Algemeene Geschiedenis van Nederland van 1795 tot 1840*. Den Haag: Martinus Nijhoff, 1905-1922.
- Franken, M. A. M. en R. M. Kemperink. *Herstel, hervorming of behoud? Tien Overijsselse steden in de patriottentijd, 1780-1787*. Zwolle: Waanders, 1984.
- Frijhoff, Willem. "Identiteit en identiteitsbesef: De historicus en de spanning tussen verbeelding, benoeming en herkenning." In *BMNG. Low countries historical review* 107, nr. 4 (1992), 614-634.
- Grijzenhout, Frans. Niek van Sas en Wyger Velema. *Het Bataafse experiment: Politiek en cultuur rond het jaar 1800*. Nijmegen: Vantilt, 2013.
- Horst, Derk van der. "Het Koninkrijk Holland 1806-1810." In *Nederlanders van het eerste uur: Het ontstaan van het moderne Nederland 1780-1830*. Red. H. M. Beliën, D. van der Horst en G. J. van Setten. Amsterdam: Bert Bakker, 1996: 235-244.
- Janse, A. "Graaf Willem II van Holland en de Friese vrijheidslegende." In *Negen eeuwen Friesland – Holland: Geschiedenis van een haat-liefdeverhouding*. Red. Ph. H. Breuker en A. Janse. Zutphen: Walburg Pers, 1997: 77-86.
- Joor, Johan. *De adelaar en het lam: Onrust, opruiing en onwilligheid in Nederland ten tijde van het Koninkrijk Holland en de inlijving bij het Franse Keizerrijk (1806-1813)*. Amsterdam: De Bataafsche Leeuw, 2000.
- Kooistra, Douwe. "Koninkrijken rond de Noordzee." In *Frieslands verleden: De Friezen en hun geschiedenis in vijftig verhalen*. Red. Douwe Kooistra, Erik Betten, Pieter Anko de Vries (Gorredijk: Bornmeer, 2012): 43-47.
- Koopmans, Joop. "Friesland en Holland: samen of apart in opstand?." In *Negen eeuwen Friesland – Holland: Geschiedenis van een haat-liefdeverhouding*. Red. Ph. H. Breuker en A. Janse. Zutphen: Walburg Pers, 1997: 142-147.
- Kuiper, Jacques. *Een revolutie ontrafeld: Politiek in Friesland 1795-1798*. Franeker: Van Wijnen, 2002.
- Kuiper, Yme. "Politiek en bestuur, 1795-1848." In *Geschiedenis van Friesland, 1750-1995*. Red. Johan Frieswijk, Jo Huizinga, Lammert Jansma en Yme Kuiper. Amsterdam: Boom, 1998: 105-141.

- Leerssen, Joep. *National Thought in Europe: A Cultural History*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2018.
- Molen, Sytse Jan van der. *Oorsprong en geschiedenis van de Friezen*. Amsterdam: Elsevier, 1981.
- Munck, Christina de. *Lodewijk Napoleon, koning van Holland: Een miskende Bonaparte*. Zutphen: Walburg Pers, 1997.
- Noomen, Paul. “De macht van kerk en koning.” In *Frieslands verleden: De Friezen en hun geschiedenis in vijftig verhalen*. Red. Douwe Kooistra, Erik Betten, Pieter Anko de Vries (Gorredijk: Bornmeer, 2012): 58-62.
- Oddens, Joris. *Pioniers in schaduwbeeld: Het eerste parlement van Nederland 1796-1798*. Dissertatie, Universiteit van Amsterdam, 2012.
- Rietbergen, Peter. *Lodewijk Napoleon: Nederlands eerste koning 1806-1810*. Amersfoort: Bekking & Blitz, 2006.
- Rutjes, Mart. *Door gelijkheid gegrepen: Democratie, burgerschap en staat in Nederland 1795-1801*. Nijmegen: Vantilt, 2012.
- Sas, Niek van. *De metamorfose van Nederland: Van oude orde naar moderniteit 1750-1900*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2004.
- Spanninga, Hotso. “Friesland in de nadagen van het Ancien Régime.” In *Geschiedenis van Friesland, 1750-1995*. Red. Johan Frieswijk, Jo. Huizinga, Lammert Jansma en Yme Kuiper. Amsterdam: Boom, 1998: 18-39.
- Verheijen, Bart. *Nederland onder Napoleon: Partijstrijd en natievorming 1801-1813*. Nijmegen: Vantilt, 2017.
- Vries, Oebele. “De Friese Vrijheid.” In *Frieslands verleden: De Friezen en hun geschiedenis in vijftig verhalen*. Red. Douwe Kooistra, Erik Betten, Pieter Anko de Vries (Gorredijk: Bornmeer, 2012): 94-98.
- , Oebele. “Schildverheffing van vrijheid en recht.” In *Frieslands verleden: De Friezen en hun geschiedenis in vijftig verhalen*. Red. Douwe Kooistra, Erik Betten, Pieter Anko de Vries (Gorredijk: Bornmeer, 2012): 99-103.
- Vries, Pieter Anko de. “De hofcultuur in Leeuwarden.” In *Frieslands verleden: De Friezen en hun geschiedenis in vijftig verhalen*. Red. Douwe Kooistra, Erik Betten, Pieter Anko de Vries (Gorredijk: Bornmeer, 2012): 164-169.
- Woolf, Stuart. “Napoleon and Europe revisited.” In *Modern & contemporary France* 8, nr. 4 (2000): 469-478.
- , Stuart. *Napoleon’s integration of Europe*. Londen: Routledge, 1992.